

*Konsolidering af demokratiet,
partier og partisystemer -*

træk af forandringerne i de central- og
østeuropæiske lande siden 1989 (del I)

Søren Riishøj

Politologiske Skrifter
No. 16/2006

Konsolidering af demokratiet, partier og partisystemer -

træk af forandringerne i de central - og østeuropæiske lande siden 1989 (del I)

Søren Riishøj

Lige omkring året 1989 var holdningerne til forandringerne i de tidligere kommunistiske lande meget præget af "tredje bølge" eufori, en på mange måder overdreven optimisme med hensyn til mulighederne for at realisere liberalt demokrati og markedsøkonomi inden for en kort periode. For mange eks-kommunistiske lande blev politiske og økonomiske "hybridregimer" og ikke som håbet konsoliderede demokratier. Denne udvikling belyses i første afsnit. Derefter ses nærmere på konsolidering af demokratiet og regimeformer i sammenhæng med den lave økonomiske og politiske handlefrihed, "sti-afhængighed" ("pathdependency") og med de vigtigste politiske skillelinier eller "cleavages" i samfundet. Dernæst belyses forandringerne over tid i de politiske partier og partisystemerne. Her lægges vægten på henholdsvis de generelle træk, faser i partiernes udvikling samt partityper. I afsnittet om partisystemer fokuseres især på partisystemernes format, dvs. antallet af partier og formerne for polarisering. Afslutningsvist belyses præsidentinstitutionens betydning. I to efterfølgende publikationer (del II og III) gennemgås de politiske partier, der opnåede parlamentarisk repræsentation i Polen, Ungarn, Tjekkiet og Slovakiet i forbindelse med valgene i 2005 og 2006.

Om konsolideringen af demokratiet

Analyser af forandringerne i Central- og Østeuropa siden 1989 er forståeligt nok meget fokuserede på selve bruddet med det gamle "realsocialistiske" system og forsøget på konsolidering af demokratiet. Set i det lange historiske perspektiv havde flere central- og østeuropæiske lande allerede før de kommunistiske magtovertagelser efter anden verdenskrig overskredet flere af tærsklerne for demokrati og "mass politics" i Stein Rokkansk forstand, legitimitets-tærsklen, inkorporeringstærsklen, repræsentationstærsklen samt tærsklen for overtagelse af udøvende magt. For de central – og østeuropæiske landes vedkommende blev den demokratiske proces brat afbrudt i 1930'erne og efter anden verdenskrig med de kommunistiske magtovertagelser (Hlousek, Kopecek (eds), 2004). Med det gamle realsocialistiske systems krise og undergang i 1980'erne påbegyndtes en overgang fra plan til marked og fra ét-partisystemer til reelle flerpartisystemer. En ny regimetype, "postkommunismen" så herefter dagens lys. Efter planen skulle denne regimeform forholdsvis hurtigt erstattes af demokrati og markedsøko-

nomi efter vestligt forbillede. For at opnå dette gennemførtes dobbelte eller tredobbelte transitioner eller transformationer, på politisk og økonomisk plan og i en eller anden grad også på det nationale plan. Adskillige lande, fx de baltiske lande, staterne i ex-Jugoslavien og ex-Sovjetunionen gennemløb en på mange måder vanskelig "nationbuilding"-proces.

Studier af konsolidering og transition har haft en indbygget normativ og teleologisk kerne med indbygget måske naiv tillid til stadige fremskridt frem mod det avancerede demokrati og er også blevet kritiseret herfor.¹ Et andet centralt kritikpunkt over for transitologien har været nedtoningen af historiske, demografiske og kulturelle faktorer, kort sagt undervurdering af strukturelle forklaringer, og den deraf følgende tro på en trinvis nærmest glidende overgang til demokratiet takket være økonomiske og politiske reformer. Problemet er, at adskillige lande, fx i Centralasien og i Kaukasus og også på Balkan ikke har bevæget sig i retning af demokrati. Med andre ord, kommunistisk autokrati blev *ikke nødvendigvis* erstattet af demokrati, for adskillige landes vedkommende har vi snarest haft at gøre med permanente *gråzone-regimer*, måske regulære diktaturer. Mange tredje bølge demokratier er således ikke diktatoriske, men heller ikke i bevægelse mod konsolideret liberalt demokrati.

Den nærmest euforiske "tredje bølge begejstring" fra de tidlige 1990'ere blev derfor erstattet af pessimisme eller snarere realisme uanset fortsatte utopiske ønsker fra vestlig og især amerikansk side om at realisere "liberal governance" og evig "demokratiske fred" med stabile pro-vestlige regimer.

Skepsis over for det "uundgåelige" i overgang til demokrati er trods alt ikke af ny dato. For så vidt angår Latinamerika talte således allerede *Guillermo O'Donnell* og *Philippe C. Schmitter* (O'Donnell, Schmitter, 1986) om hybridregimer, *democraturas*, der er tæt på illiberal demokrati, og *dictablanda*, der er nær "liberaliseret autoritært regime" (Diamond, 2004:24). *Larry Diamond* (Diamond, 1996:25) har i en artikel om hybridregimer benyttet "pseudodemokrati" som en særlig form for elektoralt demokrati.

¹ Begreberne "transition" og "konsolidering" er benyttet forskelligt. Transition kan betragtes som mere end selve bruddet med det gamle system og tiden lige efter, som perioden fra selve bruddet og frem til de første frie valg, "founding elections". I den fase sikres inddragelse af borgerne og indførelse af grundlæggende frihedsrettigheder, med andre ord sikres demokrati i minimalistiske forstand (Linz og Stepan, 1996 og Plasser, Ulram, Waldrau, 1998:8, Kubin, 2002:36).

Det helt grundlæggende problem for transitologien er måske i virkeligheden, at konklusionerne i så høj grad har bygget på erfaringerne fra Latinamerika, Sydeuropa og Centraleuropa. For ofte overses lande, hvor den totalitære og autoritære arv er så tung, at det vil tage mindst én generation før overgang til mere konsoliderede regimer i vestlig forstand er en realitet. Selve overgangen har under ingen omstændigheder været lineær. Fremskridt kan blive ”fastfrosset” og måske opleves endda tilbageskridt.

Det er også blevet fremhævet, at valghandlingerne, dvs. det elektorale element, ikke bør tillægges den helt store vægt i lande, hvor systemet fortsat er (semi)autoritært, måske sultanistisk og et langt stykke præget af anarki, svag institutionalisering, personalisering af magten, svage civilsamfund, ufuldstændige økonomiske reformer, uformelle strukturer og klaner og netværk og dertil måske også uløste ”stateness” problemer. Under de forhold er det måske i virkeligheden vigtigst at få løst ”stateness” problemerne, få bekæmpet korrupsionen og sikre en højere institutionalisering og bedre regeringsudøvelse. Valg i sig selv kan måske gøre vilkårene for demokratisk konsolidering værre, måske får vi gennem valghandlingen stik mod hensigten udviklet et semi-autoritært styre i forfald (”decay”) (Guliyev, 2005).

Andreas Schedler peger meget rigtigt på, at konsolidering er et tvetydigt begreb. Begrebet har længe savnet en ”core meaning” og et ”catch-all concept” og er derfor blevet brugt i skiftende betydninger. Selv skelner han mellem henholdsvis autoritære regimer, semi-demokratiske ”elektorale demokratier”, liberale demokratier og avancerede demokratier.² Schedler peger også på, at den demokratiske transition og konsolidering har fundet sted under vanskelige vilkår og under meget høj institutionel usikkerhed. Konsolidering er for ham uløseligt forbundet med negativ konsolidering, dvs. *regime-overlevelse* og *stabilisering*, forebyggelse af tilbagefald til de gamle systemer eller til andre former for autoritære systemer (”erosion”).

Geoffrey Pridham skelner i den forbindelse mellem *negativ og positiv konsolidering*, hvor negativ konsolidering er forbundet med fjernelse af selve truslerne for tilbagefald til det gamle system. Positiv konsolidering derimod refererer til de langsigtede forandringsprocesser, som går ud over de helt umiddelbare krav og sikring mod tilbagefald.³ Gennem negativ konsolide-

² Andreas Schedler, ”What is Democratic Consolidation?”, *Journal of Democracy*, Volume 9, No. 2, April 1998:91-107 og af same forfatter, ”Taking Uncertainty Seriously: The Blurred Boundaries of Democratic Transition and Consolidation”, *Democratization*, Vol. 8, No. 4, Winther 2001:1-22.

³ Se Geoffrey Pridham and Paul Lewis, ”Introduction, Stabilizing fragile democracies and party system development”, i Geoffrey Pridham and Paul Lewis (eds.), 1996:3.

ring overvindes én barriere for demokratisk udvikling, faren for tilbagefald, men demokratiseringen er ikke derved nødvendigvis særlig fremskreden.

Det skal også tages med i betragtning, at demokratiets overlevelse vil ikke blot afhænger af ét bestemt subsystem, fx partisystemet. Demokratiet kan godt være sikret mod tilbagefald til autoritære styreformer, selv om partisystemet ikke er færdigudviklet, ligesom demokratiet kan bryde sammen, selv om partierne og partisystemet er godt institutionaliserede. Kort sagt, overgangen til mere forudsigelig ”ordinær politik” er ikke nødvendigvis ensbetydende med konsolidering af demokratiet.

Som fremhævet af *O’Donnell & Schmitter* vil transitioner fra et autoritært regime lige så ofte kunne bevæge sig over til ”something else”, en usikker tilstand og måske et nyt autoritært eller hybridt system.⁴ Omvæltningerne i Central- og Østeuropa var godt nok anti-kommunistiske, men derfor ikke nødvendigvis demokratiske. Selve overgangen til demokrati har groft sagt været kendetegnet ved to typer grundlæggende konflikter, for det første mellem modstandere og forsvarere af det gamle regime, for det andet mellem de forskellige de nye ”proto-demokratiske aktører”; undertiden stod kampen ligefrem mellem tidligere dissidenter, hvor det primære mål var at sikre sig selv de bedste mulige vilkår under det nyvundne demokrati, om nødvendigt på andre tidligere kampfællers bekostning.⁵

Transition er som vil være fremgået uløseligt forbundet med konsolidering (eller mangel på samme). *Juan J. Linz* og *Alfred Stepan* (Linz og Stepan, 1996:3) tager deres udgangspunkt i definitioner af henholdsvis *afsluttede* demokratiske transitioner (”completed democratic transition”) og konsolideret demokrati (”consolidated democracy”). Særlig vægt lægger de på de adfærdsmæssige, holdningsmæssige og konstitutionelle aspekter, der skal sikre, at demokratiet i sidste ende bliver ”the only game in town”.

I takt med konsolideringen skal demokratiet gerne blive en ”rutine” (”routinized”) og internationaliseret socialt, institutionelt og psykologisk. Skal konsolideringen styrkes og derefter rodfæstes må den sociale dimension, respekten for menneskerettighederne, ligestillingen og informationsfriheden tages med i betragtning. Ganske som i vestlige lande vil vi stadig kunne kon-

⁴ Guillermo O’Donnell & Philippe Schmitter (1986), *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore and London, John Hopkins University Press:3.

⁵ Adam Przeworski (1991), *Democracy and the Market*, Cambridge: Cambridge University Press:66.

statere brud på de demokratiske spilleregler, hvilket taler for med Schedler at betragte konsolidering af demokratiet som en i princippet uendelig proces eller en "moving target".

I konsoliderede demokratier skal oppositionen både have mulighed for og også være i stand til at overtage regeringsmagten. Der vil også være blevet oprettet tilstrækkeligt mange relevante, regeringsduelige og ansvarlige partier. Den politiske magt kan på fredelig vis overgå til oppositionen, skulle den siddende regering tabe valget. Valgprocesser, partisystemer og administrativ og politisk decentralisering med større magt til regioner og kommuner fremmer i sig selv politisk deltagelse og konsoliderer demokratiet. Uden større borgerdeltagelse, dvs. et aktivt civilsamfund, og højere institutionalisering vil overgang til "advanced democracy" være umulig, og "demokratisk styre" ("democratic government") vil under de forhold ikke blive til et "demokratisk regime" ("democratic regime").⁶

Skiftevist blevet stillet minimalistiske eller maksimalistiske krav. Det kan i den minimalistiske variant være tilstrækkeligt at

"none of the major political actors ... consider that there is any alternative to a democratic process to gain power, and that no political institution or group has a claim to veto the action of democratically elected decision makers" (Linz, 1991:158).

Og i den mere procedurale elektorale definition af demokrati betragtes demokrati som

"a polity in which the formal and actual leaders are chosen through regular elections based on multiple candidacies and secret balloting with the right of all adult citizens to vote".⁷

Den minimalistiske variant er ofte forbundet med Schumpeter's demokrati-variant, hvor demokratiet betragtes som en særlig fremgangsmåde for at nå frem til politiske beslutninger, og hvor vægten lægges på den elektorale proces og konkurrencen mellem politiske eliter (Schumpeter, 1975). Kun få haft indvendinger hvad angår det Robert Dahl's "procedurale minimum" for demokratiet med krav om frie, fair og lige konkurrencebaserede valg. De institu-

⁶ Wlodzimierz Weselowski skelner med henvisning til O'Donnald (1994) mellem "democratic government" og "demo-cratik regime" i artiklen, "Political Actors and Democracy: Poland 1990-1997", *Polish Sociological Review*, 3 (119) Warsaw 1997:227.

⁷ Karen Dawisha, "Electocracies and the Hobbesian Fishbowl of Postcommunist Politics", i Antohi og Tismaneanu 1999: 291.

tioner og procedurer der skal understøtte et konkurrencebaserede demokrati, forudsættes således at være på plads.⁸ Dette har været tilfældet i de fleste central- og østeuropæiske lande, i hvert fald formelt. Problemerne bliver væsentlig større når vi går ud over selve procedurerne og stiller spørgsmål om demokratiets faktiske virkemåde.⁹

Som svar på spørgsmålet hvornår den demokratiske transition er at betragte som *afsluttet* ("completed"), støtter Linz og Stepan sig til følgende mere maksimalistiske og substantive udlægning:¹⁰

"A democratic transition is complete when sufficient agreement has been reached about political procedures to produce an elected government, when a government comes to power that is the direct result of a free and popular vote, when this government de facto has the authority to generate new policies, and when the executive, legislative and judicial power generated by the new democracy does not have to share power with other bodies de jure."

Demokratiet er kort sagt ikke konsolideret, før de politiske aktører holder sig til de gældende regler; reglerne skal derudover betragtes som *legitime* hos de politiske aktører og størstedelen af befolkningen.

Linz og Stepan (Linz og Stepan, 1996) mener, at *fem forskellige gensidigt forbundne arenaer* skal inddrages for at kunne sige, i hvilken grad demokratiet er konsolideret. Arenaerne har at gøre med

- et levende civilt samfund
- et relativt autonomt politisk samfund
- styre gennem love ("rule by law")
- en tilstrækkelig stærk ("usable") stat
- og et økonomisk samfund (dvs. *ikke blot* et kapitalistisk marked)

⁸ Problematikken om konsolidering af demokratiet behandles på interessant vis af Petr Kopecký og Cas Mudde, "Explaining Different Paths of Democratization: The Czech and Slovak Republics", *Journal of Communist studies and Transition Politics*, No. 3, September 2000:63-84.

⁹ Schneider og Schmitter, 2004:63. Her rejses bl.a. spørgsmål omkring hvorvidt partikonkurrencen er reel, om medieadgangen er lige, regeringsdannelsen foregår efter faste procedurer, og lederne holdes ansvarlige for deres handlinger.

¹⁰ Bekræftet af bl.a. professor Edmund Mokrzycki i interview med mig i 10. oktober 1999.

Konsolidering er således også forbundet med forhold som økonomisk forandring, institutionel styrke, administrativ kapacitet, "rule of law", aktive civilsamfund, politisk stabilitet og social sikkerhed. Alle arenaer er vigtige og indbyrdes forbundne. Linz og Stepan er ikke helt uden grund blevet kritiseret for at præsentere en for statisk og a-teoretisk tilgang, for ikke udvikle teorier der kan forklare *om* og *hvorfor* konsolidering lykkes eller ikke lykkes for så vidt angår anden eller tredje fase af transitionen (Clark, 2002:65). Gennem at inddrage flere gensidigt forbundne arenaer kan de imidlertid ikke beskyldes for at forfalde til den før omtalte "electoral fallacy", dvs. overdrive betydningen af valg handlinger.

Wolfgang Merkel stiller i samme perspektiv "embedded democracy" over for "defective democracy" (Merkel, 2004). "Embedded democracy" opdeler han herefter i fem interdependente "partial regimes", elektorale regimer, politiske rettigheder, borgerrettigheder, horisontal "accountability" samt effektiv magt til at styre. Og under "defective democracy" peger han på fire "diminished subtypes": "Exclusive democracy", illiberalt demokrati, delegativt demokrati samt "tutelary democracy".

Andre som Jon Elster, Claus Offe og Ulrich K. Preuss (Elster m.fl., 1998:4) lægger særlig stor vægt på faktorer som "institutional agency" og "transformative agency". Ikke blot skal der eksistere en *mulighed* for konsolidering, men der skal også findes *aktører*, der evner at etablere institutioner, der er nødvendige for demokratiet, hvorved der skabes et robust samspil mellem vedtagne regler og fremgangsmåder for beslutningstagning. Konsolidering betragtes set i det perspektiv som "a condition in which conflict is limited and contained within a framework of enforced and recognized rules" (Elster m.fl., 1998:247, 305). Konsolideringen kommer uundgåeligt i fare, dersom "kategoriske" konflikter over identitet, i værste fald voldelige etniske konflikter, tager overhånd i forhold til fredelige socio-økonomiske. Perspektivet er institutionelt, og vægten lægges især på samspillet mellem henholdsvis "*legacies*", dvs. arven fra fortiden, *institutionsopbygning* og *beslutninger*, dvs. policy-aspektet.

Attila Àgh stiller *ekstern* over for *intern* konsolidering, hvor ekstern konsolidering står for de politiske partiers sociale kontakter og forbindelseslinierne til politik på makro- og meso-niveauet, dvs. relationerne til andre partier og til organiserede interesser i samfundet. Den interne konsolidering dækker over institutionaliseringen inden for partierne, herunder sikringen af de tilstrækkelig effektive forbindelseslinier mellem de forskellige centre for politisk beslut-

ningstagen, eksempelvis mellem partiernes daglige ledelse, parlamentsgrupperne og medlemsorganisationerne (Ágh, 1998:110).

Ud fra erfaringerne fra de første år betegnede *Attila Ágh* de nye demokratier i øst som semi-demokratier eller pseudodemokratier. Senere blev tonen mere optimistisk. I senere værker betegner han således demokratisk *transition* som "the mixture of two systems in a creative chaos, with a complicated and painful process of democratic institutionalisation and socio-economic transformation" og demokratisk *konsolidering* som "the coherent emergence of the new system in all social sub-systems, with the establishment of a democratic political culture—the invention of democratic traditions" (Ágh, 1998:17). Transition og konsolidering betragtes her som komplekse samfundsmæssige processer med elementer af institutionalisering, social integration, deltagelse og en ny politisk kultur efter 40 år under stalinisme, neostalinisme og forskellige typer af post-totalitær realsocialisme.

For så vidt angår de første år efter 1989 skelnede Ágh mellem fire forskellige demokrati-typer:¹¹

- *Det formalistiske demokrati*, hvor der reelt ikke findes nogen modelite eller organiseret institutionaliseret opposition. Det formalistiske demokrati kan ændre sig i retning af et stærkt præsidentstyre. Parlamentsvalg har under det formalistiske demokrati karakter af meningsmålinger og ikke ret meget andet, eftersom parlamentets beføjelser er stærkt begrænsede.
- *Det elitistiske demokrati*, hvor der råder konkurrence mellem forskellige politiske eliter, men hvor den politiske deltagelse samtidig er lav.
- *Det parti-istiske demokrati* med stærke politiske partier, men hvor de politiske partier stort set er de eneste betydningsfulde aktører. Vigtige sociale grupper holdes her helt uden for den politiske beslutningsproces. Magten koncentrerer sig i stedet omkring de politiske partier, uanset disse endnu ikke har særlig mange medlemmer eller en fast organisation. Under de forhold kan der udvikles hegemonisk partistyre, dominerende ("predominant") partisystemer (Sartori, 1976:125 og 196) eller alternativt delegative demokratier ("delegative

democracies”), eksempelvis i form af præsidentiale systemer, som ikke lever op til de ideale krav til demokrati.¹² Den politiske deltagelse vil under de vilkår normalt være forholdsvis lav og det civile samfund fortsat stærkt marginaliseret.

- Og endelig det ”tyranniske” *majoritetsstyre*, hvor det politiske flertal tiltager sig den politiske magt og tilsidesætter mindretallene. En særlig variant af halvdemokratiet og det polariserede majoritetsstyre finder vi under det *etniske demokrati*, som især har været forbundet med Balkan.¹³

Det tyranniske majoritetsstyre og formelle demokrati bryder med princippet om konkurrence, mens det elitistiske og parti’istiske til gengæld bryder med princippet om høj deltagelse. Ágh tilslutter sig Lijphart’s distinktion mellem formalistisk-minimalistiske (med frie og fair valg) over for mere avancerede og substantielle demokratier (med også et forholdsvis stærkt økonomisk og socialt fundament).

Grader af konsolidering, forskellige regimetyper- et udvalg:

”advanced embedded and consolidated democracy”, fx

polyarkisk deltagelsespræget demokrati, fx i Robert Dahl’s udlægning

liberalt demokrati, evt. i den mere elitestyrede variant

elektoralt demokrati, dvs. valg-demokrati

majoritetsdemokrati (“majoritarian democracy”), den britiske konsensuale type over for mulige mere negative varianter, måske i form af “tyrannisk flertalsstyre” og etnisk demokrati

“defect” og “deficient” type ikke-konsolideret demokrati, ”hybridregimer” eller ”gråzone regimer”, fx:

illiberal demokrati, hvor konkurrenceelementet og ”rule of law” svækkes

¹¹ Attila Ágh, ”The Paradoxes of Transition: The External and Internal Overload of the Transition Process”, *The Journal of Communist and Transition Politics*, Vol. 10, no.3, 1994: 15-34.

¹² O’Donell, Guillermo, ”Delegative Democracy”, *Journal of Democracy*, Vol.5, No.1, January 1994:55-69.

¹³ Senere skelnede han mellem henholdsvis korporativt, konsocietalt, populistisk-elitistisk og ”electoral” demokrati (Ágh, 1998).

“phoney democracy” som i Rusland under Boris Jeltsin

lukket demokrati (“closed democracy”), også en russisk variant

designet og kontrolleret, styret (“managed”) demokrati (“democracy by design”)

blokeret demokrati (“blocked democracy”) som i Slovakiet under Meciar og Polen under Kaczynski

elektoralt autoritært demokrati, hvor valgene er hverken frie eller fair på grund af myndighedernes manipulation og direkte indgriben

i forlængelse heraf kompetitive autoritære regimer, som minder om Aristoteles ”dæmago-giske” demokrati, der godt nok har institutionerne stort set på plads, men ikke desto mindre skaber grobund for autoritære ledere (Korosteleva, 2004)

klientelistisk præget semi-demokrati, kendt i mange lande, fx Balkan og i SNG

delegativt demokrati, også kendt fra Rusland og Ukraine, også kaldt ”maskin-demokrati” (“machine politics”, D’Anieri, 2005:231-249)

elektoral klientelisme og kompetitivt autoritært regime, brugt bl.a. om Ukraine frem til valget og Orange-revolutionen i 2004

”Warlord” - dvs. krigsherregimer - kendetegnet ved regulær borgerkrig uden nogen tilstrækkelig central myndighed sådan som fx i perioder i Tadjikistan og særlig udpræget i 1992

autoritært demokrati, hvor autoritære træk eksisterende side om side med formelt demokratiske, evt. i form af semiautoritært sultanistisk regime som fx i Azerbaijan (Guliyev, 2005)

”failed authoritarianism”, hvor et autoritært styre mister evnen til at styre, men uden nødvendigvis at sætte en udvikling i gang i retning af demokrati

autoritære regimer fuldt ud, evt. i form af ekstremt patrimoniale eller sultanistiske systemer som i Usbekistan og Turkmenistan, i værste fald ser vi en overgang til totalitære regimer

En negativ mulighed er bevægelse i retning af *pluralistisk stagnation* (Heywood, 1998:76), hvorunder presset på beslutningstagerne fører til ”government overload” og ”democratic overload” (Heywood, 1998:80). Den risiko var særlig stor i den første periode. Under helt særlige forhold kunne landene blive nærmest uregerlige. Det så vi fx i Rumænien under minearbejderaktionerne, i Bulgarien under Zhan Videnov’s regering og i Albanien under protesterne mod pyramidespillene. Den politiske kapital skulle i hvert fald vise sig mere kortvarig end først antaget. Faren for politisk tilbageslag, politisk forstening og fortsat ”government overload”, har naturligt nok været størst i de lande der i udgangssituationen havde et særlig stort

økonomisk efterslæb, de største overgangsproblemer, de største forskelle mellem forventninger og mellem krav og tilgængelige ressourcer og de svageste demokratiske traditioner. Til den gruppe hørte frem for alt staterne på Balkan og i SNG.

Konsolidering af demokratiet, en udvikling bort fra blot ”procedural” i retning af ”substantive democracy” og polyarkisk demokrati med høj partikonkurrence og deltagelse i Dahl’sk forstand (Dahl, 1971:7), forudsætter desuden indlæring af demokratiske værdier, høj legitimitet, civil kontrol over militæret, funktionelle partier og partisystemer, demokratiske valgeregler, decentralisering af den politiske magt, funktionelle institutioner, mulighed for folkeafstemninger, retsreformer, nation-building, bekæmpelse af fattigdom samt stabilisering af økonomien, kort sagt mange vidtgående krav og krav ud over det minimalistiske ”valg-demokrati” og ”proceduralt demokrati”, som beskrevet hos Dahl.

Konsolidering har som nævnt ikke været en lineær proces, hvilket udviklingen i Slovakiet (tilbagefald under Meciar) til dels også i Ungarn (tilbagefald under Orban’s regering) og Polen (efter 2005 valget) vidner om. Stemmedeltagelsen er faldet støt, hvilket dog ikke nødvendigvis er ensbetydende med lav legitimitet. Eksempelvis i Polen udgjorde antallet af vælgere, der frem til 2005 havde været sofavælgere over *flere* valg, 16 pct., mens stemmedeltagelsen ved valgene samlet har været omkring de 50 pct. (McManus-Czubínska m.fl., 2004). Ved valget i Polen i 2005 var stemmedeltagelsen dog betænkelig lav, helt nede på 40 pct. I Tjekkiet steg valgdeltagelsen overraskende ved valget i 2006.

Demokratiet kan styrkes, hvis en demokratisk og/eller *regional hegemon*, fx EU, gennem meningsfulde incentiver og disincentiver understøtter den demokratiske proces. EU-faktoren spillede en central rolle under Spaniens og Portugals overgang til demokrati og må inddrages også i forbindelse med Central- og Østeuropa. Det skal også tages i betragtning, at den demokratiske konsolidering i de sydeuropæiske lande modsat i Central- og Østeuropa var ret fremskreden *før* den økonomiske omstrukturering begyndte (Linz og Stepan, 1996:139). Den økonomiske transition var derfor mindre dybtgående og de sociale konsekvenser derfor også mindre voldsomme i de sydeuropæiske lande.

De nye demokratier måtte desuden søge frem til en passende ligevægt mellem på den ene side krav udefra og politisk og administrativ kapacitet og på den anden mellem institutionalisering fra oven (elite-niveauet) og mobilisering fra neden (det civile samfunds niveau). På elite-

niveau er blevet fokuseret på udviklingen af en "effektiv stat", etablering af en funktionel politisk klasse og sikring af makroøkonomisk stabilisering. Uden støtte fra et "modent" civilt samfund kan opstå fare for, at liberale demokratier bevæger sig over mod autoritære systemer eller måske ekstrem populisme (Morawski 1998:51).

Afgørende var at få skabt de mest hensigtsmæssige former for beslutningstagning. I særlige situationer kunne "store koalitioner", "særlige aftaler" og "great bargainings" ("elite settlements") og historiske kompromis'er blive bragt på bane. Som eksempler kan nævnes "magtdelingsaftalerne" mellem CSSD og ODS i Tjekkiet og det historiske kompromis mellem socialister og liberale i Ungarn. Demokratiet som sådant var ikke truet. En negativ variant kunne være en udvikling hen mod "autoritært demokrati" eller "autoritære situationer", hvor de demokratiske institutioner godt nok formelt er på plads, men hvor de demokratiske spilleregler udhules af vinderpartiers magtfokus - efter det klassiske majoritetsprincip om at "the winner that takes it all". Liberale og socialister i Ungarn så en bevægelse i retning af "autoritært demokrati" under både Antall's og Orban's regeringer. Overgangen mellem de forskellige regimetyper er under alle omstændigheder glidende.

Det "autoritære demokrati" kan således betragtes som en variant af "electoral democracy" og "majoritarianism". Den autoritære *situation* kendetegnes ved, at de dominerende politiske aktører udelukker andre aktører fra den politiske proces og sikrer sig en direkte eller indirekte kontrol over det politiske lov og massemedierne.¹⁴ Gode eksempler herpå er Ungarn under Antall, Slovakiet under Meciar og Polen under Kaczynski, hvor regimeformen i perioder kan udvikles i retning af tyrannisk majoritetsstyre. De nye politiske ledere handler ud fra påstande om at have ret til at benytte den vundne magt, nærmest som de vil, hvorved de "mytologiserede" deres handlinger uden nogen reel demokratisk legitimitet (Innes, 2001:xii). *Tendenser* i retning af autoritært demokrati og autoritære situationer kunne iagttages i en eller anden grad i alle lande, fx i nye valglove og gennem øget kontrol med medierne. Men regimeformen som helhed har for de centraleuropæiske lande trods alt været demokratisk.

I særlige situationer kendetegnes den nye regimeform ved paternalisme, der kan antage populistiske former gennem fremsættelse af forenkede og urealistiske "løsninger" på de sociale og

¹⁴ Juan Linz, "The Future of the Authoritarian Situation or Institutionalization of an Authoritarian Regime: The Case of Brazil", i Alfred Stepan (ed.) (1973), *Authoritarian Brazil. Origins, Policies and Future*, New Haven, CT, and London, Yale University Press: 233-254.

økonomiske problemer. Forudsætningerne herfor har været særlig gunstige i lande, der ikke har en struktureret, kohærent og reformvenlig politisk elite til rådighed, som står uden tidligere erfaringer med demokrati, og som har haft en sen industrialisering og en for kort periode med national uafhængighed.¹⁵ Slovakiet under Vladimir Meciar og Hviderusland under Lukashenko er her nævnt som eksempler. I visse SNG-lande, fx Azerbajjan har de (semi)autoritære regimer været på det nærmeste *sultanistiske* (Guliyev, 2004).

Det har været et sundhedstegn, at i hvert fald de central- og østeuropæiske lande har været i stand til på fredelig vis at gennemføre overdragelse af den politiske magt, det være sig præsidentmagten eller regeringsmagten, således at "two-turn over testen" er bestået. Dette har dog ikke været en selvfølge, selv ikke i centraleuropæiske lande. Der herskede således tvivl om både Lech Walesa's og Vladimir Meciar's villighed til at trække sig efter præsidentvalget i Polen i 1995 og parlamentsvalget i Slovakiet i 1999, men det skete dog. Testen er til gengæld ikke blevet bestået i flere SNG-lande, hvor siddende præsidenter forlængede embedsperioder gennem manipulerede valg og folkeafstemninger.

Demokratisk konsolidering forudsætter også en betydelig "*selv-begrænsning*" ("self-limitation") hos både magthavere og oppositionen. Den politiske fundamentalisme, politiske kapitalisme, identitets-politik og anti-politik, der prægede perioden op til og lige efter 1989, skulle gerne overvindes. Overholdelse af demokratiske spilleregler og opnåelse af tilstrækkelig konsensus om selve spillereglerne er af stor betydning for demokratiet og selve overgangen til mere forudsigelig ordinær politik.

Diskussionerne kom efter 1989 naturligt nok i høj grad til at dreje sig om mulighederne for at få etableret tilstrækkelig stabile politiske rammer for selve overgangen fra plan til marked. Sagt med andre ord er *demokrati og marked* nært forbundne. Konsolideringen af demokratiet skal med andre ord ses i sammenhæng med overgangen fra plan til marked og med forandringerne inden for den økonomiske arena i det hele taget. Tjekkiets Václav Klaus hørte til dem, der særlig stærkt understregede sammenhængen mellem demokratisk konsolidering og markedsøkonomi. Hos Klaus blev demokratiet forstået som et system, i hvilket *individet* og ikke nationen er det bærende. Neoliberale har som logisk følge heraf betragtet den kollektive nationalisme som på det nærmeste "umoderne".

¹⁵ Jaroslav Simov, "Politický paternalismus", *Mezinárodní Politika* 6, Praha, 2004:29-30.

Ungarn har lige siden 1989 været præget af *fragmenteret demokrati*, for så vidt som de politiske partier og regeringernes handlefrihed har været blokeret ikke alene af krav udefra, fx fra IMF og Verdensbanken, men fra stærke *interne* institutioner, eksempelvis nationalbank, forfatningsdomstol og ombudsmandsinstitutioner. Det ungarske system havde helt fra begyndelsen indbygget nærmest *for mange* checks og balances. Den politiske og økonomiske transformation forekom ikke desto mindre fremskreden i Ungarn. Tjekkoslaviet har i modsætning til Ungarn været mærket af det hårde kommunistiske system i årene, der gik forud, men kunne til gengæld knytte an til demokratiske traditioner fra mellemkrigstiden. Tjekkoslaviet led under fraværet af allerede kendte karismatiske ikke-kommunistiske ledere, dog med præsident Václav Havel som den vigtige undtagelse, der bekræfter reglen.

Også distinktionen *diffus og specifik* opfattelse af demokrati har relevans. I befolkningerne har fra starten hersket utilfredshed med demokratiet i praksis. Undersøgelser i Polen allerede i begyndelsen af 1990'erne viste, at et meget stort antal polakker var meget utilfredse med den måde demokratiet virkede på og derfor ønskede de politiske eliter udskiftet, men dette var ikke ensbetydende med forkastelse af selve demokratiet. Den *diffuse* tilslutning til demokratiet har nærmest været i stigning (Markowski, i Frentzel-Zagórska, Wasilewski (eds.), 2000:76). De forskellige sociale grupper har peget på vidt forskellige elementer i det gamle system, som enten skulle bevares eller forkastes, ligesom der var forskellige holdninger til hvor hurtigt ændringerne i samfundet skulle gennemføres.¹⁶

De institutioner, der betragtes som nødvendige for et demokrati, fx. politiske partier, demokratisk valgte parlamenter og uafhængige domstole, blev etableret, dog uden at fungere optimalt. I visse tilfælde skete det så hurtigt, at deres funktioner ikke blev nøje afgrænset. Som sagt af *Edmund Wnuk-Lipinski* har Polen til stadighed haft problemer på især de arenaer, der skal sikre mere lov og ret og effektiv administration, dvs. ”good governance”, hvilket fx har givet sig udslag i utilstrækkelig efterlevelse af de retslige procedurer og forskrifter (Wnuk-Lipinski, 2003:227).

De fleste central- og østeuropæiske lande må dog som helhed siges at leve op til Linz' og Dawisha's minimalistiske definition af demokrati og konsolidering, men vi finder stadig *ten-*

¹⁶ Lena Kolarska-Bobinska, ”Konflikty w nowej Polsce, *Gazeta Wyborcza*, 28.-29.11., 1992.

denser i retning af autoritært demokrati og ”autoritære situationer” og en ”kartellisering” af den partipolitiske scene. Også udviklingen i Polen efter valget i 2005 har givet anledning til bekymring. Flere lande fik først sent gennemført reformer på kommunalt og regionalt plan og endeligt afsluttet de økonomiske transitioner, især den strukturelle del. Vilkaerne for de civile samfund har heller ikke været optimale, ligesom korrupsion og politisk økonomi har været udbredt. Rammes demokratiet hård kan vi se en bevægelse over mod en form for demokrati, som *Frane Adam* og *Matej Makarovic* har betegnet som ”deficient”.¹⁷ De institutionelle strukturer, de kulturelle mønstre og de fremherskende holdninger er her helt grundlæggende blevet demokratiske, men vi finder fortsat mangler, eksempelvis en udpræget instrumental forståelse af demokratiet, en udbredt mangel på institutionel effektivitet, lav tillid til de demokratiske institutioner, fx parlamenterne, begrænset elitecirkulation samt begrænsninger i mediefriheden.

Helt så galt er det dog ikke gået i de fire centraleuropæiske lande. Slovakiet under Meciar kom nærmest denne model, men mest rammende er nok at betragte udviklingen under Meciar som en ”blokering” eller ”regression” (”konsolidacni regres”, Kopecek (ed), 2003:22) og demokratiformen som illiberal med træk af delegativt demokrati.

Går vi ud over Centraleuropa kan konstateres, at udviklingen i *Rusland* siden 1991 har haft helt særlige træk. Efter et kaotisk ”phoney democracy” i de første år under Jeltsin, er demokratiet i Rusland under Putin er blevet karakteriseret som bureaukratisk autoritært, elektoralt autoritært eller noget som ”kontrolleret” (Sakwa, 2002:138) eller som ”*democracy by design*”, som *Richard Sakwa* definerer som at

”those in control of the state machinery attempt to shape the institutions and procedures of a competitive election in ways that ensure an outcome favorable to the designers themselves” (Sakwa, 2002:145).¹⁸

Paul D’Anieri (D’Anieri, 2005) betragter *Ukraine under Kutjma* som et ”maskine-demokrati (”machine democracy and politics”), en særlig variant af delegativt demokrati, elektoralt de-

¹⁷ I artikel med baggrund i erfaringerne fra Slovenien, *Frane Adam* og *Matej Makarovic*, ”Postcommunist Transition and Social Science: The Case of Slovenia”, *East European Quarterly*, XXXVI, No. 3, September 2002:371.

¹⁸ Sakwa henviser til Michael Urban, ”December 1993 as a Replication of Late-Soviet Electoral Practices”, *Post-Soviet Affairs*, Vol. 10, No. 2 (April-June 1994):128.

mokrati og façade-demokrati, hvor der godt nok gennemføres valg, men hvor den dominerende partiorganisation støttet af præsidenten sikrer sig magten over lange perioder takket være "patronage, favoritism and intimidation", tætte patron-klient relationer, selektiv magtudøvelse og måske forfalskninger af valgresultater. Valgene kendetegnes her ved "elektoral klientelisme" (Kuzio, 2005:171). Orange-revolutionen i 2004 skyldtes iflg. D'Anieri åbenlyst forkerte strategiske valg foretaget af den gamle magtelite (Kutjma-fløjen, den politiske "maskine"), eksempelvis udnævnelsen af den upopulære og kontroversielle fælles præsidentkandidat (Janukovitj), og det forhold, at magthaverne ikke som i Hviderusland og Usbekistan har benyttet - og heller ikke haft styrke og udvist interesse i at benytte - politivold til at standse demonstrationer rettet imod styret. Sagt med andre ord har siddende regeringer og præsidenter været interesseret i eller følt sig tvunget til at opnå i det mindste en vis folkelig opbakning og legitimitet og det både indadtil og i forhold til Vesten.

Forskellene mellem de enkelte lande har været store og også voksende over tid. Af de fleste betragtes demokratiet som mest fremskredent i Polen, Ungarn og Slovenien, hvor det liberale demokrati er ret etableret, mens Slovakiet, Kroatien, Rumænien og Bulgarien har været kendetegnet ved semi-demokrati og "deficient" demokrati. I Serbien under Milosevic og Albanien under Berisha (Ágh, 1998:224) har vi ligefrem set en udvikling i retning af pseudodemokrati og ikke-konsolideret demokrati.

Lucan A. Way benytter med henvisning til Moldova betegnelsen "pluralism by default" og "failed authoritarianism" om politisk konkurrence i svage stater, hvor regeringerne er splittede og staten samtidig for svag til at påtvinge et autoritært styre i en ellers overvejende demokratiske ydre omgivelser.¹⁹ Sagt med andre ord, de faktorer, der er med til at forhindre et autoritært styre, eksempelvis etniske uoverensstemmelser, kan samtidig hermed være en hindring for demokratisk konsolidering. Udgangen kan blive nærmest borgerkrigsagtige tilstande sådan som vi så i fx Georgien i slutningen af 2003.

¹⁹ L. A. Way, "Pluralism by Default in Moldova", *Journal of Democracy*, Volume 13, Number 4, October 2002:127-140.

Nærmere om Rusland, Ukraine og Hviderusland

Både Rusland og Hviderusland er blevet henvist til gruppen af ”hybridregimer” eller ikke-konsoliderede” regimer.

Mange forskellige navne er sat på regimeformen i Rusland. En del vestlige iagtagere er af den opfattelse, at der under Jeltsin rådede et helt særegent ”phoney democracy” med udbredt kaos og en generelt ufuldstændig institutionalisering og en asymmetrisk og forhandlet føderation. Valgene var trods mangler idet mindste delvist frie, bl.a. takket være en forholdsvis pluralistisk presse. Dette gav regimeformen karakter af elektoralt (semi) demokrati. Med Putin forsvandt de ”kaotiske” ”phoney” demokratiske træk fra Jeltsin-perioden, men systemet blev med tiden og især i Putins anden præsidentperiode stadig mere autoritært. Flere hælder derfor til at betragte regimeformen under Putin som ”buraukratisk autoritært”, ”autoritært uden autoritet”, ”autoritært uden autoritet” eller ”elektoralt autoritært”, i første præsidentperiode under Putin måske snarere ”managed” eller ”delegativt” demokratisk.

Der har dog ikke, selv ifølge de skarpeste kritikere, været tale om en tilbagevenden til det gamle system, og flere iagtagere har peget på, at problemet ikke så meget har været selve begrænsningerne i demokratiet, da disse begrænsninger er karakteristisk for lande på samme økonomiske niveau som Rusland, fx Mexico og Brasilien, men mere at den styrkelse af staten, som Putin lagde op til, ikke som tilsigtet gav sig udslag i højere systemisk effektivitet, mindre korrupsion og større velfærd for brede dele af befolkningen.

Forholdene i Ukraine har haft ganske mange lighedspunkter med Rusland og andre SNG-lande, kendetegnet ved forskellige varianter af ustabile, kompetitive autoritære regimeformer og mærket af både den tunge arv fra fortiden og de kaotiske omstændigheder omkring selve opløsningen af Sovjetunionen, der uundgåeligt skabte en stærk ”sti-afhængighed” (”path-dependence”). Både Rusland og Ukraine fik semi-præsidentiale eller (Rusland) super-præsidentialisme med stor politisk indflydelse til oligarkerne, i begge lande var partierne måske netop derfor svagt udviklede, adskillige medlemmer af parlamenterne var valgt uden for partierne. Ukraine har lige siden uafhængigheden været mærket af institutionel uklarhed og rivalisering med kampe mellem parlament, præsident og regeringer. Politik fik under Kutjma karakter af ”maskin-politik” (”machine politics”) (D’Anieri, 2005), kendetegnet ved patron-klient og klan-politik og med iøjnefaldende elementer fra kompetitiv autoritære systemer og delegativt demokrati. Om ”Orange-revolutionen” i 2004 fik bevæget Ukraine i retning af et mere konsolideret liberalt demokrati er på indeværende tidspunkt usikkert. Magtkampene mellem præsidenten (Juschenko) og ministerpræsidenten (Timosjenko) og anklager om korrupsion og forræderi mod ”revolutionen”, kort sagt nye ”krige i toppen” mellem revolutionens sejrherre, fortsatte til overraskelse for mange iagtagere, men næppe blandt dem, der har fulgt udviklingen i andre ex-kommunistiske lande, eksempelvis Rusland og Polen Omkring ét-året for ”revolutionen” var mange blevet skuffet og stemningen vendt. I sommeren 2006 overtog Janukovitj igen posten som ministerpræsident!

Regimeformen i Hviderusland har under Lukasjenko været mere åbenlyst autoritært, men ikke diktatorisk-totalitært for så vidt som der dog eksisterer visse ”lommer” af pluralisme og påvirkninger ude fra. Flere (Marples, 2005) peger på, at forholdene i Hviderusland et godt stykke kan forklares historisk-strukturelt, ud fra de stærke historiske bånd til Rusland/Sovjetunionen, den ret lavt udviklede nationale identitet, den sociale og økonomiske ”tilbagestående”, den udbredte frygt for ustabilitet og kaos især hos landbefolkningen samt den beskedne politiske diaspora i Vesten, der gør det ekstra vanskeligt at få vestlige regeringer til at gå aktivt ind i kampen for at få væltet Lukasjenko.

Vurderet retrospektivt har *transitionen* været ”let” at gennemføre, mens *konsolideringen*, styrkelse og ”deepening” har været langstrakt og kompleks (Ágh, 1998:17). Konsolideringen er umulig at gennemføre i lande, hvor politisk rivalisering var præget af politisk uansvarlighed og udstrakt populisme og overbudspolitik, sådan som vi især har set det på Balkan (”politics of outbidding”, Sartori, 1996:139).

Sættes realistiske krav til konsolidering kan konkluderes, at konsolideringen for de fire centraleuropæiske landes vedkommende er ”fremskreden”, men endnu ikke afsluttet, ligesom der kan sættes spørgsmålstegn ved, om demokratiseringen vil kunne afsluttes helt.²⁰ I ”minimalistisk” forstand kan konstateres, at de relevante politiske aktører og de fleste borgere i hvert fald i de fire centraleuropæiske lande har indrettet sig på konkurrenceprægede flerparti valg og accepteret grundlæggende borgerlige og politiske rettigheder. Støtten til demokratiet er med tiden blevet mere diffus end specifik. Trods markant fald i stemmedeltagelsen, stillede kun få spørgsmålstegn ved selve det demokratiske princip, som valget i Polen i 2005 og perioden derefter manede til eftertanke. Støtten til de grundlæggende spilleregler er trods alt vokset over perioden; kritikken rettes mest mod de siddende regerings politik og embedsførelse og ikke mindst mod ganske bestemte politiske ledere. På trods af lav specifik tilslutning blev demokratiet trods alt med tiden ”the only game in town”.

Det værste scenarium, kombinationen af et stærkt parlament og en svag, ustabil regering, et system mærket af ”ungovernability” og ”weimarization”, syntes at være undgået - i hvert fald indtil videre, hvilket *Zoltan Barany* sidst i 1990’erne på meget rammende måde sammenfattede i disse vendinger:

”What we currently have in Eastern Europe are imperfect, flawed, and in some places (e.g. Albania, Romania, Slovakia) fragile but, most importantly, functioning, working, democratic polities” (Braun and Barany, 1999:107).

Den konklusion synes at holde i store træk også i dag, 17 år efter det store gennembrud i 1989 og efter den sidste ”store valgrunde” i de fire centraleuropæiske lande, Polen, Ungarn, Tjekkiet og Slovakiet i 2005 og 2006.

²⁰ Jacek Wasilewski behandler emnet i bogen *Zbiory aktorzy polskiej polityki* (1997), Warszawa: Institut Studiów Polskiej Akademii Nauk.

”Path-dependency”

Konsolidering af demokratiet skal, som allerede antydnet, også ses i sammenhæng med arven fra fortiden og omstændighederne omkring de gamle systemers fald og ikke at forglemme påvirkningen *udefra*. Dette bringer uundgåeligt historisk institutionalisme og ”sti-afhængighed” (”path-dependency”) i fokus.

Ved ”path-dependency” forstås i denne sammenhæng groft sagt institutionelle procedurer, beslutninger og fremgangsmåder, efter hvilke afskeden med det gamle system fandt sted, og som har været særlig vanskelige at fravige. Fastfrysning er forbundet med *fastfrysningen af selve vejen fra plan til marked*.²¹ Et grundlæggende problem var, at transformationerne i så høj grad blev bestemt udefra. *Jiri Kabele* taler således meget rammende om ”path dependence of the fundamental change” og ”ombygning” (”rebuilding”) af gamle institutioner. Ombygningen fandt ikke sted *på* ruinerne, men snarest *med* ruinerne fra det gamle system, hvilket bragte de valgte ”pathways” i hidtil ukendte retninger.²² Efter 1989 har de central- og østeuropæiske lande stærkt ønsket at være ”frie”, men de blev for at bruge Ághs formulering ”forced to be free in an imposed way” (Ágh, 1998:33).

Polakken *Stanislaw Mocek* betegnede fænomenet path-dependency som ”at styre uden alternativer” (”rzadzenie przez bezalternatywnosc”) og som et særligt ”ensrettet moderniseringsprojekt” (”jednokierunkowy projekt modernizacyjnego”). De nye projekter for samfundets indretning havde i en eller anden udstrækning vesteuropæiske forbilleder, dog ikke altid i særlig konsistent form, men i hvert fald var de ikke-sovjetiske.²³ *Forandringsdynamikkerne* skulle vise sig vigtigere end de aktuelle sociale positioner i samfundet, for disse forandrede sig meget hurtigt i takt med overgangen til den post-kommunistiske kapitalisme og markedsøkonomi (Markowski, i Grabowski og Mocek, 1997:122).

På linie hermed fremhæver *Zygmunt Bauman*, at de nye post-kommunistiske regeringer har haft ringe frihed til at bestemme deres egen politik, også selv om de selv ønskede det (Bryant

²¹ ”Path-dependency” er omtalt i bl.a. Wlodzimierz Weselowski, ”Political Actors and Democracy: Poland 1990-1997”, *Polish Sociological Review*, 3 (119), Warsaw 1997:231, Jacek Wasilewski (ed.) (1997), *Zbiorowi aktorzy polskiej polityki*, Warszawa: Institut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 7:7 og Oskar Krejci, ”Kyvadlo voleb neni kyvadlem dejin”, *Ekonom*, Praha, no.25, 1998:14-16.

²² Jiri Kabele, ”A General Interpretation of Transition in the Czech Republic”, *Czech Sociological Review*, Vol. VII, No. 1, Spring 1999:17.

²³ Stanislaw Mocek, ”Politika a lad normatywny”, i Grabowski og Mocek, 1997:184-185.

og Mokrzycki (eds.) 1994:25). De nye ikke-kommunistiske eliter kom til at styre tilbagestående post-kommunistiske økonomier, og de blev klemt mellem en utålmodig befolkning og internationale finansielle institutioner, som forlangte en bitter økonomisk medicin. I den forbindelse har det ikke været afgørende, hvem havde regeringsmagten, for reformerne gik under alle omstændigheder *i samme retning*.

De nye post-kommunistiske lande skulle jo udvikle kapitalisme nærmest fra bunden ("from the scratch"). De ressourcer, der var, blev mest anvendt kortsigtet, som svar på "immediate practical dilemmas".²⁴ Under den indledende periodes kaotiske ekstraordinære politik og "transition anomie" var vi mest vidner til en politisk "muddling through" uden fast markerede "stier". Snart blev forholdene dog mere ordinære og forudsigelige. De efterfølgende mere forudsigelige "path-ways" må overordnet vurderes i sammenhæng med omstændighederne omkring det gamle systems fald, med presset ude fra og strukturelle økonomiske, politiske og socio-kulturelle forhold arvet fra det gamle system.

Emnet "path-dependency" er i øvrigt ikke af ny dato. Den sovjetiske ensretning af Central- og Østeuropa efter 1945 udgjorde en særlig brutal eksternt bestemt "path-dependency", ligesom Marshall-planen fra USA efter anden verdenskrig var møntet på at bekæmpe kommunismen, støtte indførelse af markedsøkonomi og liberalt demokrati og derigennem sikre, at den "kapitalistiske markedsøkonomiske og liberale demokratiske sti" derefter også blev fulgt. Valget mellem de forskellige *typer* af kapitalisme var imidlertid begrænset. De nye demokratier blev tvunget til at spille den rolle, der var forventet fra det internationale samfund, men rollen var ikke nødvendigvis den mest optimale og populære set "indefra".

Bevidsthedsmæssigt kom post-kommunistisk "path-dependency" til udtryk i en følelse af mangel på alternativer. De muligheder, der var, var "geo-demokratisk" og "geo-kapitalistisk" bestemt og med en strukturelt betinget afhængighed af vestlige internationale finansielle institutioner og europæiske økonomiske strukturer, eksempelvis EU. Transformationerne blev i takt med globaliseringen og tilpasningen til EU et stadig mere ensrettet projekt. Politisk skabte dette uundgåeligt problemer, eftersom befolkningsflertallene naturligt nok havde ønsket sig en "anderledes" og mere human form for kapitalisme.

²⁴ Jiri Kabele, "A General Interpretation of Transition in the Czech Republic", *Czech Sociological Review*, Vol. VII, No. 1, Spring 1999:17.

Omstillingen fra det civile samfund til det politiske samfund var i det hele taget ikke let, for én ting var at kæmpe imod det gamle system og en helt anden at styre sit land og påvirke og forandre de økonomiske og sociale forhold. Tendenser i retning af autoritær paternalisme, politisk fremmedgørelse, passiv privatisering og mangel på initiativ og ansvar blev næsten uundgåeligt alt for udbredt.²⁵

Økonomisk afmagt og lav handlefrihed var i sig selv fremmede for personificerede magtkampe og identitetspolitik. Valgkampen skulle jo handle om "et eller andet", men når den økonomiske og sociale politik lå fast, blev der i stedet fokuseret på personspørgsmål, enkelt-sager og spørgsmål med tilknytning til korrupsion og politiske skandaler. Kort sagt, den manglende handlefrihed økonomisk og socialt forstærkede i sig selv konflikterne på person- og symbolplanet. Også den politiske stabilitet led herunder. Og omvendt blev økonomisk stabilitet truet af politiske kriser, regeringsskift, personudskiftninger, politiske skandaler, degeneration af de herskende eliter samt generel "transformationstræthed". Den lave handlefrihed og den stærke påvirkning udefra uundgåeligt skabte frygt og usikkerhed og skabte ganske som i "vestlig" lande grobund for opkomst af populistiske og euro-skeptiske protestpartier.

Befolkningerne havde i udgangssituationen en positiv, men på mange områder også naiv opfattelse af kapitalisme og markedsøkonomi. På grund af lav handlefrihed var partierne ude af stand til på samme tid at løse de økonomiske balanceproblemer og indfri de sociale forventninger. Partierne blev tvunget til at gå på kompromis med virkeligheden, med sig selv og med andre partier og blev bragt under stærkt pres fra post-kommunistiske interessegrupper, lobbyister og flere andre ikke-politiske aktører. Vigtige politiske afgørelser blev udsat, kun delvist gennemført eller måske helt opgivet.²⁶

Samtidig med voksende pres *indefra* kom et stigende pres *udefra*, især fra så stærke finansielle institutioner som IMF og Verdensbanken, senere dog mest fra EU. De økonomiske forventninger var urealistisk høje, men de nye ledere hjalp nu ikke meget med, når det gjaldt om at få gjort forventningerne realistiske. Mulighederne for inden for en overskuelig fremtid at opnå vestlig levestandard var ikke til stede, og de veje og strategier, der blev lagt for overgang til markedsøkonomi, kunne ikke fraviges særlig meget.

²⁵ Understreges af Andrzej W. Jablonski, Gerd Meyer (eds) (1996), *The Political Culture of Poland in Transition*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego:18-19.

²⁶ Janina Paradowska, "Mily premier, slaby rzad", *Polityka*, no. 17, 25.4. 1998: 22-23.

Med andre ord, ingen realistiske alternativer, ingen ”sideveje” eller ”tredje veje” var mulige uanset ønsker om det modsatte. Visionerne om tredje veje udlagde Tjekkiets Václav Klaus hånligt som ”tredje veje til den tredje verden” og deri fik han støtte fra vestlige finansielle institutioner og regeringer. Tempo og form kunne variere, ikke *retningen*.

Om fastfrysning og affrysning af skillelinier (”cleavages”)

Konsolidering af demokratiet skal som allerede antydet ses i sammenhæng med de konflikter, der er fremherskende i samfundet og som er nært forbundet med de dominerende skillelinier eller ”cleavages”. *Samuel L. Lipsets og Stein Rokkans ”fastfrysningstese”* (Lipset og Rokkan, 1967) understregede betydningen af de partiopdelinger, der blev skabt omkring tidspunktet for indførelse af almindelig valgret. De ”cleavages” eller skillelinier, der har gjort sig gældende i vest-europæiske lande over adskillige årtier, har dog ikke nødvendigvis den samme betydning i de nye demokratier.

Centralt i Rokkans analyser er også processer for *politisk mobilisering*. Forskellene mellem den fase, hvor partierne oprettes og den fase, der er præget af *kontinuitet*, må studeres ud fra de vilkår, hvorunder den politiske mobilisering har fundet sted, det være sig før og efter oprettelsen af massepartier. I takt med den voksende tilslutning til post-materielle værdier har gamle ”cleavages” mistet noget af deres oprindelige betydning. For de central- og østeuropæiske landes vedkommende kan fastfrysning et langt stykke forklares ud fra selve omstændighederne omkring de gamle systemers fald, kendetegnende ved den kommunistiske periode og ikke at forglemme den før-kommunistiske periode.

Rokkan pegede på, at de nævnte delinger bliver konverteret og ”fastfryses”, også selv om underliggende sociale konflikter efterhånden bliver mindre.²⁷ Særlig betydning tillægger han partiopdelinger, der blev skabt under statsopbygningen og nationsopbygningen. Især er fokuseret på skillelinierne som verdslig over for kirkelig, arbejde over for kapital, by over for land, center over for periferi samt nationalt over for kosmopolitisk. Tilgangen til studiet af ”cleavages” kan være *sociologisk* med udgangspunkt i analyser af social stratifikation eller *politologisk* med udgangspunkt i politiske holdninger og efterfølgende nærmere analyse af koblinger

²⁷ Lipset, Seymour Martin and Stein Rokkan (1967), ”Cleavages Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction”, Lipset and Rokkan.

til bestemte skillelinier (Hlousek m.fl., 2004:45). "Cleavages" forudsætter vedvarende ("persistence") og reproduktion over tid, hvilket ikke altid er enkelt at fastslå empirisk.²⁸ Men *Gabór Tóka* fastslår, at vi kun har at gøre med "cleavages",

*"if an enduring organizational form is given to a politically mobilized opposition between such members of relatively closed groups who have distinct values, beliefs and identity."*²⁹

Vi taler som sagt kun om "cleavages", dersom delingerne er *varige*. "Cleavages" styrker derved gruppetrækkene, men i hvilket omfang det sker, kan være svært at sige med sikkerhed (Kitschelt m.fl., 1999:63). Kravet om varighed og "social lukkethed" ("social closure") indebærer, at kun ret få "quasi-demokratiske" forskelle, så som klasse, etno-religiøse og regionale identiteter og by-land og systemiske som for eller imod systemet før 1989, er stærke og varige nok til at danne "skillelinier" eller "cleavages" og derved på afgørende vis påvirke vælgeradfærden. Mindre robuste men vigtige politiske emner, der deler partierne, kan betragtes som "divisions" eller "divides". Om ideologiske appeller og korttidsfaktorer fortrænger stemmeafgivning efter sociale, klassemæssige skillelinier må vurderes konkret. Men givet er, at politik med tiden kan ophøre med at udgøre "cleavage"-politik og derfor må placeres under en anden politisk virksomhed, hvor korttidsfaktorer og personfaktorer gør udslaget.

Gamle "cleavages" har især drejet om

- Erhvervsfordelingen, herunder hvor mange ansatte vi finder inden for industri og landbrug
- Fordelingen af velstand mellem regioner
- Fordelingen efter religiøse kriterier
- Etnicitet, fx forskelle i sprog og regional kultur (Lane and Ersson, 1999:113).

"Nye" "cleavages" var i den første periode i stor ustrækning *systemiske* eller "regime divide" skillelinier, dvs. de drejede sig først og fremmest om holdninger til systemet *som helhed*, i den første fase forstået som et for eller imod det gamle system. I de senere faser har vi mere haft

²⁸ *Gabór Tóka*, "Party Appeals and Voter Loyalty in New Democracies", *Political Studies* (1998), XLVI:596.

at gøre med systemiske skillelinier bestemt ud fra holdninger for eller imod det nye *post-kommunistiske* system.

I fortsættelse heraf er blevet skelnet mellem *økonomisk-distributive*, dvs. skillelinier bestemt ud fra holdninger til markedsøkonomi og social ulighed, *national-kosmopolitiske* skillelinier bestemt ud fra holdninger til nationale versus internationale emner og endelig *socio-kulturelle* bestemt ud fra bl.a. distinktionen individualisme over for kollektivism (Fowler, 2004:98).

De politiske skillelinier kan variere meget fra land til land.³⁰ I *homogene* lande antages social status og økonomisk stilling at betyde mest for stemmeafgivningen. I takt med moderniseringen styrkes de socio-økonomiske skillelinier (kapital-arbejde) I de mest udviklede protestantiske lande har de religiøse skillelinier mistet en del af deres oprindelige betydning, ligesom de etniske, sproglige og regionale modsætninger kan være beskedne. Eksempler på dette er Sverige, Storbritannien og Norge, for Central- og Østeuropas vedkommende især Tjekkiet. I Belgien og Nordirland har de sociale, økonomiske og religiøse skillelinier et langt stykke været *sammenfaldende*. Det antages, at udsvingene ved valgene er mindre i de tilfælde, hvor skillelinier ("cleavages") kan mobiliseres forholdsvis let. Vi finder også lande, hvor de sociale, økonomiske, sproglige og religiøse skillelinier *krydser hinanden*, og hvor skillelinier afspejles i overlappende medlemskab med konfliktfyldte identiteter og ofte udtrykt i kryds-tryksituationer.

Vigtigt er, om partierne fortsat vil organisere sig ud fra de gamle kendte societale skillelinier og herudfra artikulere krav og skabe politiske programmer, eller om der indtræffer et regulært opbrud ("dealignment") eller ligefrem *affrysning* ("de- eller unfreezing") af gamle skillelinier. Gamle "glemte" skillelinier kan dog reaktiveres i helt særlige situationer. Affryses gamle ideologiske skillelinier og styrkes de socio-økonomiske, bestemmes valgene som sagt mest ud fra enkeltsager og ud fra vælgernes vurdering af den førte politik samt ledernes stil og evne til at kommunikere med vælgerne. Karismatiske "tillidsvækkende" enkeltpersoner kan under de omstændigheder komme til at spille en vigtig rolle.

²⁹ Tóka henviser til Bartolini og Mair, *Identity, Competition, and Electoral Availability*; O. Knutsen og E. Scarbrough, "Cleavage Politics", i J. van Deth og E. Scarbrough (eds.) (1995), *The Impact of Values*, Oxford: Oxford University Press:492-523.

³⁰ R.A. Dahl (ed.) (1965), *Political Oppositions in Western Democracies*, New Haven and London: Yale University Press.

Vestlige studier har ofte taget udgangspunkt i ”*deep freeze*” *scenarier* efter mottoet om, at ”Øst er og forbliver Øst, Vest er og forbliver Vest”, eller sagt med andre ord at delingen mellem øst og vest er politisk, økonomisk og kulturelt bestemt og nærmest en permanent tilstand (Ágh, 1998:39). Eller sagt med Metternich’s ord, Asien begynder efter Wiens porte mod øst. Dialektikken mellem *gamle* skillelinier fra den før-kommunistiske periode og *nye* postkommunistiske skillelinier har tilført forandringerne i Central- og Østeuropa helt særlige egenskaber. Flere skillelinier har naturligt nok på en eller anden måde haft baggrund i det gamle system, det være sig det før-kommunistiske eller det kommunistiske.

Systemiske skillelinier forbundet med den kommunistiske fortid har fortrinsvist været *socio-kulturelle* og derfor meget koblet til identitet. I de anti-kommunistiske diskurser har kravet om ”moralsk” økonomi og statslig omfordeling stået skarpt over for neolibérale diskurser, hvor vægten lægges på spontane markedsprocesser og lav statsintervention. I Polen kom dette særlig tydeligt til udtryk med brødrene Kaczynski’s overtagelse af magten i Polen efter valget i 2005. Partierne og partisystemerne er ikke som i vestlige lande vokset organisk frem ud fra sociale og geografiske opdelinger i samfundet.

Omkring selve tidspunktet for de realsocialistiske systemers fald havde forholdet kapitalarbejde med de deraf følgende sociale skillelinier i hvert fald ikke særlig stor betydning. Spørgsmålet er, om vi i den omskiftelige ”ekstraordinære” ”anomiske” situation lige efter 1989 overhovedet kunne arbejde ud fra varige skillelinier, eftersom stemmeadfærden typisk blev bestemt ud fra holdninger til det gamle system og mindre ud fra fremadrettede politikker og politisk-økonomiske enkeltsager. Kort sagt, situationen var her ikke-standard (”non-standard”) og ekstraordinær (Hlousek mfl., 2004:9). Det forhold, at skillelinierne endnu ikke var klart afgrænsede fremmede, hvad *Abby Innes* meget rammende betegne som ”catch-all or constituency-maximising strategies”, en stræben efter at erhverve sig vælgere gennem brede og politisk yderst forsimplede vælgerappeller (Innes, 2001:77).

Sagt med andre ord overskyggede ideologiske og sociokulturelle skel i de første år de økonomisk-distributive. De mest tydelige skillelinier eller skel var knyttet til alder, religion, tidlige medlemskab af partiet, og bopæl. De sociale interesser var uklare og inkonsistente, i hvert fald så længe de post-kommunistiske samfund var underkastet hastige og dybe sociale foran-

dringer. "Non-economic value cleavages" havde særlig stor betydning,³¹ men med tiden vandt socio-økonomiske skillelinier dog mere indpas. Det uafklarede spørgsmål er, om interessebaseret stemmeafgivning set over hele perioden ikke har været meget lavere i Central- og Østeuropa end i Vest-Europa. Ser vi bort fra de første frie valg, har de sociale grupper, der nød økonomiske fordele under det gamle system, fortrinsvist stemt på liberale og til dels post-kommunistiske socialistiske partier og bønderne på agrare.

Med undtagelse af Tjekkiet har de central- og østeuropæiske lande gennemgået sene industrialiserings- og moderniseringsprocesser ("mismodernisering"). Arbejderklassen havde under det gamle system været koncentreret på store virksomheder med tilbagestående teknologi, hvilket betød, at den i gennemsnit var dårligt uddannet. Derved blev skabt udbredt modstand mod teknologisk omstilling, nye ledelsesformer markedsøkonomi og privatiseringer, der kunne true beskæftigelsen. Arbejdere og ledelse optrådte ofte i fællesskab, fx i forbindelse med krav om mere statsstøtte.

Socio-økonomiske skillelinier havde lavest betydning i den indledende fase, hvor systemiske skillelinier og modsætningen *moderne-traditionel* var meget iøjnefaldende. Omkring 1989 brød gamle fagforeninger nærmest helt sammen. Nye blev oprettet, men institutionaliseringen tog sin tid. Dog blev i flere lande etableret trepartsinstitutioner med repræsentanter for fagforeningerne, arbejdsgiverne og staten. Koblingen til politiske partier forblev svag, ligesom fagforeningerne stod svækket på grund af den ny økonomiske orden og på grund af meget lav tilslutning inden for den nye private sektor.

Arbejderklassen har siden 1989 i det hele taget været svagt organiseret og derfor ikke i stand til på afgørende måde at påvirke transformationerne. Men arbejderne har trods dette i visse situationer været i stand til at vanskeliggøre privatiseringer, har skaffet deres virksomheder statssubsidier og derved begrænset de sociale virkninger af overgangen fra planøkonomi til markedsøkonomi. Men alt dette skete imidlertid ikke nødvendigvis takket være fagforeningernes påvirkningsarbejde. Den voksende ulighed og stigende arbejdsløshed skærpede uundgåeligt de sociale modsætninger og banede vej for fremgang for yderliggående partier (i Polen for Samoobrona, PiS og LPR, i Slovakiet for kommunisterne (KSS)).

³¹ Se fx Scott C. Flanagan and Russel J. Dalton, "Model of Change", i Mair, 1990:232 ff.

Kategorier som ”godt” og ”ondt” havde for højre-traditionalistiske partier nærmest metafysisk karakter, også konspirationsteorier og påstande om ”nationalt forræderi” havde godt fat. Det metafysisk ”onde” var for det yderste højre jøder, kommunister, ”ugudelige” og andre, som udgjorde en trussel mod den ny/gamle orden. Den ”etiske og anti-politiske myte” gående på at organisere sig uden for de statslige strukturer havde særlig godt tag i mange højrevælgere, men holdningerne til samfundet var sjældent særlig konsistente og normalt ikke forbundet med bestemte socio-økonomiske ”cleavages”, snarest med systemiske.

Det skal i den forbindelse ikke glemmes, at der i en eller anden udstrækning var blevet plantet et ”homo sovieticus” i hver eneste østeuropæer. Meningsmålinger i Polen udviste i den første periode stor tilslutning til klassiske socialistiske grundsynspunkter med fx krav om social beskyttelse, men ofte blev disse holdninger udtrykt i stærkt antikommunistiske vendinger.³² Den tendens er fastholdt siden og er kommet meget klart til udtryk i Polen, efter Lov og Retfærdighedspartiets (PiS) overtagelse af regeringsmagten i 2005. Under protestdemonstrationer rettet mod virksomhedslukninger i Polen, vedtaget af liberale politikere, kunne høres råb som: ”Ned med kommunismen”. De nævnte skillelinier var ikke nødvendigvis forbundet med bestemte partier og klassiske højre-venstre-opdelinger, men snarere med *kategorier* (”lejre”) af partier, fx konservative og liberale over for agrare, kristne over for socialistiske.

”Cleavages” er gennem årene blevet manipuleret og brugt af partier og enkeltpersoner i valgkampe og nedtonet i tilfælde af politiske kompromiser og i forbindelse med regeringsdannelser. Det sidste skete fx da Frihedsunionen (UW) og AWS gik i regering sammen i Polen, Socialistpartiet (MSZP) og de liberale (SZDSZ) i Ungarn og ODS og Socialdemokratiet (CSSD) traf magtdelingsaftaler i Tjekkiet.

Politiske skillelinier synes i nogen grad at være *generationsbestemte*. Den yngre generation havde kun oplevet ”*kommunisme i krise og forfald*”, hvorfor identiteten her i mindre grad var knyttet til det gamle system, hvis undergang var ventet af de fleste. Især højt uddannede, unge mandlige vælgere, nyuddannede og mange med tilknytning til den moderne nomenklatur, støttede den nye neoliberalisme. For denne indflydelsesrige gruppe ”transitionsvindere” var (og er) perioden før 1989 kun fortid.

³² Włodzimierz Pawluczuk, ”Zapowiedz w wielkiej herezji” , *Polityka* no.7, 1993:20.

Historiske, kulturelle og symbolske skillelinier svækkede økonomiske og sociale "cleavages", der normalt betragtes som mest centrale set i et konsolideringsperspektiv.³³ De socio-økonomiske skillelinier skal derfor gerne med tiden blive stærkere. Men modsætningerne var især i begyndelsen i vid ustrækning historiske og "følelsesmæssigt" bestemte udtrykt i skarpe modsætninger mellem på den ene side de "skyldige" (kommunisterne) og på den anden "ofrene" (befolkningerne).³⁴

Samtidige og sammenfaldende appellede til gruppeinteresser og cementerede opdelingen i henholdsvis en (post)kommunistisk og antikommunistisk "lejr". Dette kom især til udtryk i første fase af transitionen. Iagttagere i Polen har peget på en ny og farlig "affektiv polarisering" ("afektywna polaryzacja") kendetegnet ved dyb foragt for politiske modstandere, ego-centrisk og asocial deling i "mit" og "andres" og uvillighed til at tænke langsigtet og strategisk.³⁵ I de baltiske lande kom uafhængigheden og forholdet til det russiske mindretal hurtigt til at overskygge økonomiske og sociale emner.

Vigtigt er at få fastlagt, i hvilken grad skillelinier findes *både* på eliteplan og på det civile samfunds plan, ligesom det er vigtigt at få fastslået følgerne, dersom de holdningsmæssige uoverensstemmelser mellem eliter og borgere ikke bliver mindre over tid. Hvor normative (værdi-), strukturelle (demografiske) og organisatoriske (parti-) elementer er nært forbundne, og alle har indflydelse, vil modsatrettede processer, fastfrysning og affrysning, let kunne opheve eller afbalancere hinanden. Gamle socio-kulturelle skillelinier fra den kommunistiske periode eller tiden før vil i de tilfælde kunne være udslagsgivende.³⁶

Transformationerne fik vindere og tabere, men desværre alt for mange tabere. Derfor blev mange vælgere bragt i krydstryksituationer i forhold til det nye system. De politiske konflikter var ikke længere én-dimensionale, dvs. blot et for eller imod det gamle system. Vælgerne forkastede ikke alt i det gamle system og forholdt sig også kritisk til meget i det nye, hvilket kom til at ramme ikke-kommunistiske bevægelsespartier uventet hårdt ved flere valg. Set i det lys handlede de nye ikke-kommunistiske eliter ikke rationelt, idet de havde svært ved at forstå de nye modsætningsfyldte postkommunistiske identiteter. De nye demokratiske institutioner blev

³³ Włodzimierz Weselowski, "Aktorzy sceny politycznej i demokracja", i Grabowski and Mocek 1997:67.

³⁴ Omtalt flere gange af fx Janusz Reykowski, fx i et interview i *Polityka* no. 22 (2556), 3. juni, 2006:36-38)

³⁵ Krystyna Skarzynska, "Polak Maruda", *Gazeta Wyborcza* 20.1. 2003:18-19.

for ofte brugt til at "eliminere" politiske modstandere, og det ikke alene repræsentanter for det gamle system, men også konkurrenter inden for egen lejr.

Kampen kom således i stigende grad til at stå mellem "os selv", dvs. *mellem* modstandere af det gamle system. Der opstod en alles kamp mod alle, hvor det gjaldt om at sikre sig selv den bedst mulige position i det nye system. Spillereglerne var i første fase endnu ikke fast forankrede, men med tiden blev ekstrem identitetspolitik dog erstattet af mere "normal politik" og deraf følgende tættere koblinger mellem partierne og bestemte sociale grupper ("Jeg-Vi"). Partierne fik med tiden en større social og geografisk forankring i hvert fald sammenlignet med den første periode. De fleste blev bedre i stand til at identificere sig selv enten som vindere eller tabere socialt, hvilket uundgåeligt afspejlede sig også partipolitisk. En fuldstændig affrysning af de systemiske skillelinier fra tiden før og lige efter systemskiftet fandt dog ikke sted. De politiske partier og lederne blev i langt højere grad end i første fase af vælgerne vurderet ud fra evnen til at regere og kommunikere og sikre højere velfærd.

Postkommunistiske skillelinier ("cleavages"):

Kommunisme versus antikommunisme op til og omkring de gamle systemers undergang

"Re-vitaliserede" eller "residuale" systemiske ud fra spørgsmålet om regimets grundlæggende karakter, fx postkommunister/neoliberale versus traditionalister sådan som fx ved valget i Polen i 2005

Nationalistiske/etniske, blandt de centraleuropæiske lande set mest udpræget i Slovakiet

Land-by modsætninger, mest udpræget i Ungarn og mindst udtalt i Tjekkiet

Socio-økonomiske, vindere versus tabere under transformationen, fik større betydning, fra starten mest udtalt i Tjekkiet

Religiøse, fx kirke versus stat, særlig iøjnefaldende i Polen og til dels også Slovakiet

Postmaterialistiske "i svøb", er så småt begyndt at få betydning, men grønne partier har indtil nu haft beskeden tilslutning, dog er De Grønne (SZ) repræsenteret i det tjekkiske parlament (efter 2006 valget).

Kilde: Egen opstilling, inspireret af Hlousek og Kopecek, 2005

³⁶ Tóka henviser her til O. Knutsen og E. Scarbrough, "Cleavages Politics and Value Conflict". Paper presented at the meeting of Group 4 of the "Beliefs in Government", project of the European Science Foundation in Paris, 1993.

Som sagt har erfaringerne været ret forskellige i de enkelte lande. Skillelinier forbundet med den kommunistiske fortid, kirkens rolle, kristne og etiske værdier, den førte økonomiske politik og overgangen fra plan til marked prægede den politiske dagsorden især omkring rundbordsamtalerne i Polen i 1988-89. Nogle emner blev løst under selve forhandlingerne, men spørgsmål fx med relation til kirkens rolle og den ny polske forfatning forblev kontroversielle. Skillelinierne i Polen var meget forbundet med synet på fortiden og kirkens rolle i samfundet. Skillelinien land-by blev dog reaktiveret ved 2001 valget og bragte bonde-protestbevægelsen ”Selvforsvar” (Samoobrona) i parlamentet, ligesom den systemiske skillelinie – for eller imod den IV Republik og for eller imod det ”Solidariske Polen”- blev aktiveret i Polen efter valget i 2005, der bragte Lov og Retfærdighedspartiet (PiS) til magten.

Den kommunistiske fortid blev i udgangssituationen betragtet særlig negativt i Tjekkiet, hvilket også var til skade for også autentiske socialdemokratiske partier og frem for alt det tjekiske Socialdemokrati (CSSD), der ikke opnåede repræsentation i det første frit valgte parlament. Ungarn, Tjekkiet og Polen var alle ret homogene stater målt etnisk, sprogligt og religiøst, kun i Slovakiet var spørgsmål med tilknytning til nationale mindretals, dvs. det ungarske position højt på dagsordenen.

Affrysningen af diskursen ”Vi” (oppositionen) versus ”Dem” (kommunisterne) indtraf forholdsvis ret tidligt i Ungarn men blev dog søgt reaktiveret i Viktor Orbans regeringsperiode (1998-2002). I mindre homogene lande som fx de baltiske lande og Slovakiet, vil vi i modsætning hertil i højere grad kunne se mere *sammenfaldende* konfliktlinier og derfor også lavere politisk og ideologisk ”affrysning”.

Affrysning kan også finde sted gennem oprettelse af helt *nye partier* og gennem ændringer i de bestående valgeregler, fx højere spærregrænser eller overgang til valg i enkeltmandskredse. Affrysning har i nogle tilfælde også fundet sted gennem etablering af hidtil ukendte politiske alliancer sådan som det skete i Ungarn efter valget i 1994 gennem regeringsdannelsen mellem liberale og socialister og i Tjekkiet gennem magtdelingsaftalerne mellem socialdemokrater (CSSD) og liberale (ODS).

Affrysning af skillelinier kunne også finde sted *i særlige krisesituationer* eller under bestemte dramatiske politiske begivenheder. Nye protestpartier kunne således ved visse valg afgørende ændre det hidtidige partisystem, sådan som vi så det i Rumænien ved valget i 2000 og i Polen

ved valget i 2001. Nye protestpartier har også haft succes ved flere valg i Slovakiet. Årsager hertil kan være økonomisk tilbagegang og politiske skandaler og måske en generel mangel på etableret demokratisk kultur.

2.0. Mere om de politiske partier og partisystemerne

Partierne og demokratisk konsolidering

Som sagt blev partierne oprettet i en yderst turbulent periode med duale og i en eller anden udstrækning også *triale* transformationer. I de helt nye eller genfødte stater, eksempelvis de baltiske lande og Slovakiet, vedrørte transformationerne ikke blot økonomi og politik, men også udviklingen af nationale og politiske identiteter ("nationbuilding"), dvs. det tredje led i *triale* transitioner

Partierne er blevet betragtet som en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for demokratiet. Mange iagtagere har i den forbindelse også peget på vigtigheden af koblingen mellem partierne og civilsamfundssektoren. I begyndelsen var skellet mellem civilsamfundet og (bevægelses)partierne uklart.³⁷ Sammenhængen mellem partier og demokrati var ikke entydig, for som nævnt af *Andreas Schedler* har historien set flere eksempler på, at demokratiet kan bevæge sig i retning af konsolidering til trods for flydende og ustabile partisystemer, og modsat kan demokratiet bryde sammen trods veletablerede partisystemer.³⁸ Polen har således haft alt for mange krige både mellem og inden for svagt institutionaliserede partier, men konsolideringen betragtes ikke desto mindre som forholdsvis fremskreden.

De fleste anser partierne som en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for konsolidering af demokratiet. *Wlodzimierz Weselowski* peger her på tre krav som partierne helst skal opfylde:³⁹

³⁷ I studier af civilsamfundet er peget på faren for en for "mekanisk" måling af denne, eksempelvis gennem vægt på fænomenet "democratic civic masquerade", hvor civilsamfundet og medierne måles ud fra formelle kriterier, som siger meget lidt om styrke og kvalitet.³⁷

³⁸ *Andreas Schedler*, "What is Democratic Consolidation?", *Journal of Democracy*, Volume 9, Number 2, April 1998:104.

³⁹ *Wlodzimierz Weselowski*, "Political Actors and Democracy: Poland 1990-1997", *Polish Sociological Review*, 3(119) Warsaw 1997:228. *Weselowski* henviser i denne forbindelse til *Przeworski*'s teser om demokratisk konsolidering.

- for det første skal der ved valg fra partiernes side præsenteres klart afgrænsede indbyrdes konkurrerende partiprogrammer dækkende de centrale og politisk mest kontroversielle områder
- for det andet skal herske gensidig tolerance mellem de rivaliserende partier
- For det tredje skal partierne acceptere valgnederlag og tab af regeringsmagt
- Og endelig for det fjerde skal der eksistere forholdsvis tætte koblinger mellem partierne og vælgerne.

Under særlige omstændigheder, fx under ”ekstrem parti-isme”, vil partierne kunne udgøre en blokering for demokratiet, sådan som vi fx så det under den politiske krise i Tjekkiet i 1996. Nok så alvorligt var, at det civile samfund blev tappet for kræfter, eftersom tidligere dissidenter hurtigt engagerede sig partipolitisk og fik topposter i statsadministrationen. Rolleskiftet fra ”dissident” til politiker og bureaukrat lykkedes langt fra altid særlig godt. Boris Jeltsin og Lech Walesa, begge helte fra kampen mod det gamle system, fik i hvert fald problemer med at udfylde præsidentrollen og opnå den fornødne popularitet. Bedre gik det for Tjekkiets præsident Václav Havel, især i de første år.

Polen fremstår som et parti med høj konsolidering, men alligevel med svage partier og høj politisk ustabilitet. Efter valget i 2005 blev partisystemet mere stabilt og formatet moderat multipolært. Lige så vigtigt som økonomiske og sociale fremskridt er udvikling af en demokratisk *politisk kultur*, kendetegnet ved politisk tolerance og et aktivt civilt samfund, hvilket skulle vise sig svært efter så mange år under stalinistisk og post-stalinistisk styre. Den demokratiske politiske kultur har haltet efter selve etableringen af politiske partier.

Det skal ikke glemmes, at oprettelsen af politiske partier fandt sted hurtigt og uden nære koblinger til de sociale skillelinier, samtidig med og måske endda *før* de gamle styrers undergang. Det var mere enkelt at få vedtaget nye forfatninger og afholde valg end at ændre mentaliteten og normerne arvet fra det gamle system.

Nogle lande, mest de tidligere frosne eller sultanistiske post-totalitære systemer (Tjekkoslaviet og Rumænien), havde ved de første frie valg ekstrem høj valgdeltagelse. Den nyvundne frihed skulle øjensynligt udnyttes fuldt ud. Deltagelsen var derimod lavere i tidligere modne post-totalitære lande som fx Polen og Ungarn. Men mobiliseringen blev inden længe afløst af nærmest ”fløjlsagtig ligegyldighed”. Valgdeltagelsen faldt støt i, men dog ujævnt fra valg til valg og i første omgang ikke nødvendigvis ned under niveauet i vestlige lande. Demokratiske konsolidering blev med tiden mere afhængig af økonomiske fremskridt, god embedsførelse og etablering af en mere varig og retfærdig social orden; symbolske anti-kommunistiske appeller var ikke længere nok til at vinde valgene.⁴⁰

Partierne måtte ud over selve omstillingen fra plan til marked og fra étpartisystem til flerpartisystem forholde sig til to andre parallelle udfordringer, *europæiseringen* og *globaliseringen*, hvilket på ingen måde har været enkelt. Intet østeuropæisk land kan her siges at være nået frem til det ”avancerede” stadie, men selv ikke de mest udviklede vestlige demokratier kan siges at være nået helt til vejs ende.

Typer af partier

I udgangssituationen var partiernes virksomhed svagt reguleret, idet de fleste partier opstod spontant efter de gamle systemers uventet hurtige undergang. Sagt med andre ord, var registreringen af partier nærmest en ”simpel notering” (”akt notyfikacji”, Marszalek (red.), 1992:165) af deres faktiske eksistens. Op til valget i Polen i 1991 var således registreret mere end 100 partier, de fleste ”protopartier” eller ”sofa-partier”. Kun 15 underskrifter var nødvendige for at oprette et politisk parti! Alt dette påvirkede uundgåeligt også *typen* af politiske partier. De fleste var ”foreløbige” eller ”transitoriske” bevægelsespartier. De historiske partier og de (post)kommunistiske og agrare havde dog en nogenlunde klar profil og et ret fast vælgergrundlag arvet fra perioden før 1989.

Det skal tages i betragtning, at oprettelsen af partierne fandt sted på et tidspunkt, hvor der i etablerede vestlige demokratier allerede var indtruffet forandringer bort fra materialistiske og over mod post-materialistiske værdier med øget magt til pressen. Med andre ord, partierne havde mistet monolet på at være dagsordensættende grundet den store vækst i andre kana-

⁴⁰ Interview med Wnuk-Lipinski i *Zycie Gospodarcze* no. 26, den 28.6. 1992: 1 og 4.

ler for politisk mobilisering og kommunikation fx TV-mediet, Internettet m.v. (Pridham and Vanhanen, 1994:103). Flere historiske partier fik i geografisk henseende samme højborgesom i den før-kommunistiske periode.

Flere ikke-kommunistiske partier var i udgangssituationen udpræget bevægelsespartier. Snart blev de opdelt og derefter omdannet til mere standardprægede partier. Modsætningen ”parti over for bevægelse” fandtes også *inden for* de enkelte partier. Det tjekkiske Borgerforum (OF) var således dybt splittet på netop det spørgsmål. Václav Klaus krævede Borgerforum omdannet til et vel organiseret programparti, mens Václav Havel og Jiri Dienstbier foretrak den brede ”catch-all” profil og flade struktur. Det liberale Alliancen af Fri Demokrater (SZDSZ) i Ungarn forsøgte at fastholde de nære forbindelser til sociale bevægelser, men de blev snart overtaget af professionelle teknokrater. Det ungarske FIDESZ blev opdelt i henholdsvis en bevægelseslinje, en social deltagelsespræget fløj og en mere ”yuppie-teknokratisk”. I 1993 brød Gábor Fodor og kredsen omkring ham med FIDESZ i protest og sluttede sig derefter til det liberale Alliancen af Fri Demokrater (SZDSZ).

Postkommunistiske partier med baggrund i det gamle system havde i udgangssituationen i højere grad et ”standardpræg”, men de var tvunget til reformere sig selv og måtte kæmpe hårdt for at blive anerkendt. De ”genfødte” historiske partier havde ikke store problemer med selve anerkendelsen, men var til gengæld oftest svagt institutionaliserede og derudover plaget af generationskonflikter. De *gamme*kommunistiske partier holdt modsat reformkommunisterne fast i de marxistisk leninistiske principper. I lande som Tjekkiet og Slovakiet kunne de slå igennem ved valgene, dog skete det sent i Slovakiet (i 2002) men koalitionspotentialet forblev svagt på grund af den manglende anerkendelse hos de andre partier i parlamentet. I opstillingen nedenfor er angivet de vigtigste partityper.

Typer af partier, et uddrag

Bevægelsespartier, der blev oprettet spontant omkring de gamle systemers krise og undergang. Normalt blev de delt hurtigt efter oprettelsen. Eksempler: Borgerforum (OF) i Tjekkiet, Solidaritet i Polen og Folkefronterne i de baltiske lande. Disse bevægelsespartier kan med nogen ret betragtes som ”transitoriske”

Magtens partier eller ”floating parties”, en særlig variant af kartelpartier. Disse partier er tæt knyttet til den økonomiske elite og præsidenten og takket være disse forbindelser med gode muligheder for hurtigt at trænge igennem i medierne og vinde valg. Putin’s støtteparti ”Enhed” er et af flere eksempler herpå, men ”magtens partier” har ikke været helt ukendte i andre eks-kommunistiske lande.

Historiske, dvs. ”genfødte” partier. De eksisterede i mellemkrigstiden og lige efter 2. verdenskrig, men var forbudte under det kommunistiske system. Eksempel: Socialdemokratiet (CSSD) i Tjekkiet, der efter 2. verdenskrig var blevet tvangssammenlagt med det kommunistiske parti (KSC)

Postkommunistiske, havde eksisteret også i den kommunistiske periode, men de forsøgte efter kommunismens fald at omskabe sig selv og ofte med betydeligt held. Eksempler: Republiken Polens Socialdemokratiske Parti (SdRP) i Polen, Socialistpartiet (MSZP) i Ungarn, Bondepartiet (PSL) i Polen

”*Gammelkommunistiske*”, dvs. kommunistiske partier, der har holdt fast i de klassiske marxistisk-leninistiske doktriner. Eksempler: de ny/gamle kommunistiske partier i Tjekkiet og Slovakiet (KSCM og KSS)

Klientelistiske, ofte med en karismatisk leder, der koncentrerer magten omkring sig selv og en lille inderkreds, ofte med nære forbindelser til finansverdenen (oligarkiet, klaner). ”Vennetjenester” er udbredte. Det slovakiske Bevægelsen for et Demokratisk Slovakiet (HZDS) under Meciar er nævnt som eksempel.

Protestpartier, enten oprettet endogen/top-down eller eksogen/bottom-up, nogle populistiske, andre mere koncentreret om bestemte karismatiske enkeltpersoner og eksperter, nogle havde et betydeligt afpresningspotentiale og måske regeringspotentiale, andre forblev marginaliserede og politisk isoleret.

Næsten alle var i udgangssituationen *elite*-partier, ledet af en snæver kreds af professionelle intellektuelle præget af top-down konstruktioner og uden fast social forankring. Parti-institutionaliseringen var lav og de klientelistiske træk meget iøjnefaldende. De fleste partier anlagde en ”catch all” profil, idet de søgte at appellere abstrakt og bredt socialt. De første år var kendetegnet ved ”leadership but no followship” og ”demokratisk styre uden demokratisk

regime”.⁴¹ Ønsket om at melde sig ind i partierne var yderst behersket. Partierne havde i det hele taget for mange høvdunge og for få medlemmer. Befolkningerne kompenserede for den lave politiske deltagelse gennem høj *økonomisk* aktivitet; sagt med andre ord blev aktiviteterne forskudt fra den politiske over til den økonomiske sfære gennem etablering af nye virksomheder og deltagelse i privatiseringsbølgen. I den nye private sektor var de økonomiske muligheder som regel klart mere indbringende end i den statslige sektor.

Politisk arbejde blev af mange betragtet som et ”kald” eller en ”mission” til gavn for fremtidige generationer og landet som helhed. Især bevægelsespartier fremstod som brede ”catch-all” partier. Problemet var, at vælgernes umiddelbare behov blev nedprioriteret, idet fraværet af koblinger til sociale grupper nærmest blev betragtet som en dyd. Partierne skulle gerne være ”hævet over interesser” i samfundet.⁴²

I den nye post-kommunistiske diskurs havde ordet ”parti” ikke en særlig god klang, for ordet ”parti” blev af mange forbundet med ét-parti-staten. Nye sammenslutninger som Solidaritet og Borgerforum (OF) brugte derfor andre betegnelser, fx center, forum, bevægelse, overenskomst, alliance eller union. Fra det tjekkiske Borgerforum (OF) lød det ligefrem: ”Partier er for parti-folk, men Borgerforum er for alle”.

Tjekkiet Václav Klaus hørte til de få, der tidligt nåede frem til den erkendelse, at høj vælger-tilslutning kræver stærk partiorganisation, let forståelige, fremtidsrettede politiske programmer med vægt på økonomisk omstilling og solid partiøkonomi, kort sagt et postkommunistisk *standardparti*. Afvisning af det gamle system og symbolpolitik var ikke i sig selv tilstrækkeligt. Program- og policy-aspektet stod derfor centralt. Václav Klaus valgte som en af de få at kalde sit eget nye parti for Borgerdemokratisk *Parti* (ODS).

I takt med overgangen til ordinær interessebetonet politik kunne partierne da heller ikke fastholde vægten på identitetspolitik, idet nye vælgere ikke længere kunne nås alene gennem afvisning af det gamle system. De fleste efterspurgte partier med klare programmer, populære ledere og stærk organisation og profil.

⁴¹ Attila Ágh, *New political elites in east-central Europe*, i: Geoffrey Pridham and Paul G. Lewis (1996), *Stabilizing Fragile Democracies*, London:Routledge:54.

Vælgeradfærd i etablerede demokratier afspejler et langt stykke de sociale interesser i samfundet. Stærk social forankring er imidlertid umulig, når de sociale strukturer er underkastet så hastige forandringer. Og deler partierne sig anderledes end samfundet udenfor vil kriser og legitimitetsproblemer uundgåeligt opstå. Negligeringen af de jordnære sociale problemer kom til at koste nye ikke-kommunistiske partier dyrt og gav ved flere valg ex-kommunister en uventet stor vælgerfremgang.

Ikke-kommunistiske partier forsøgte at tale på vegne af alle borgere i opposition til det gamle styre. Tilbøjeligheden til at tale på vegne af "hele folket", at agere "catch-all" kan forklares ud fra den ustabile og foranderlige ekstraordinære sociale situation og generelt svage koblinger mellem partier og vælgere. Selv post-kommunistiske "successor parties" påstod at "tjene helheden". Spørgsmålet var derfor, om de nye antikommunistiske partier i bund og grund afveg særlig meget fra de gamle "post-kommunistiske". De nye anti-kommunistiske partier kunne diskursivt, institutionelt og også adfærdsmæssigt ligefrem minde om de gamle kommunistiske partier. *Paul G. Lewis* formulerede det på den måde, at de nye brede anti-kommunistiske bevægelsesprægede partier havde en tilbøjelighed til at

"mirror the inclusive, monolithic communist party organization; their antagonism to state authority; their inclination to strive in political action for broad symbolic expression rather than group representation all seemed in some ways to point as much back to the practices and structures of the traditional Soviet-style communism as forward to the processes of modern democracy and structures of Western pluralism" (Lewis, 1994:264).

Ikke desto mindre forblev forholdet mellem (post)kommunistiske og anti-kommunistiske partier som oftest yderst konfrontatorisk. Sagt med andre ord var forholdet mellem anti-kommunister og post-kommunister kendetegnet ved *systematisk asymmetri* (Kitschelt m.fl. 1999:197), for så vidt som partiernes vurdering af sig selv ("insider judgement") kun i ringe omfang stemte overens med andres vurderinger ("outsider judgments").

For størstedelen af den polske højrefløj vedblev venstreføjsføderationen SLD at være et *anti-system* parti og dette selv efter opgøret i SLD med "gammelkommunisterne", dannelsen af

⁴² Aleksander Smolar, "Poland's Emerging Party System", *Journal of Democracy*, Volume 9, Number 2, April 1998:126.

SLD-PSL-regeringen, optagelsen i Socialistisk Internationale (SI) og valget af den reformvenlige ”postkommunist” Aleksander Kwasniewski til præsident.

Typen *protest-partier* fik efterhånden et godt tag i mange vælgere. I visse tilfælde blev den type partier skabt top-down, måske endogent som udbrydere fra bestående partier (fx Smer-SD i Slovakiet og Res Publica i Estland), i andre tilfælde spontant i protest mod regeringsforslag, dvs. eksogent. Trods lave medlemstal og svage koblinger til de civile samfund fik de politiske partier efterhånden en central position, men partierne følte sig desværre fristet til at misbruge den nyvundne magt. ”Bad governance”, korrupsion og politiske stillingsbesættelser blev derfor til et stigende problem. Den store lovbyrde bragte uundgåeligt partierne nærmere staten, og parlamenterne blev nærmest til ”lovfabrikker”.

Partierne blev formelt oprettet som mobiliserende massepartier og søgte *derefter* sociale koblinger. Men massepartipræget holdt ikke i længden. Karismatiske ledere (”political agency” og ”entrepreneurship”) fik i stedet stor betydning, og medlemstallet forblev lavt. At partierne opstod så hurtigt kan forklares med presset (og støtten) udefra. I den indledende periode var partierne ”på jagt” efter valgmemner som kernevælgere, og vælgerne var ”på jagt” efter partier, der repræsenterede dem godt nok.

Partierne blev beskyldt for at stræbe efter hegemoni (”parti-isme”) og appropriere staten og den administrative og politiske proces i stedet for at løse konkrete problemer forbundet med den økonomiske og sociale omstilling. Kort sagt handlede de som post-kommunistiske *kartel*-partier. En hidtil uset politisk kapitalisme så dagens lys med tendens til politisk kapitalisme, korrupsion, majoritetsstyre og klientelisme, dog i forskellig grad. Kravene til ”good governance” blev skærpet, men handlefriheden i den økonomiske politik forblev lav. Og økonomisk vækst var langt fra nogen garanti for valgsucces for de siddende regeringer. Partierne kom i det hele taget til at manøvrere mellem Scylla og Carybdis, mellem de radikale forventninger og de realistiske muligheder, og den sejllads viste sig meget svær.

Med dette har vi allerede berørt det næste emne, de forskellige *stadier* i de politiske partiers udvikling.

Nærmere om faser i partiernes udvikling

Ungareren *Attila Ágh* skelnede i begyndelsen af 1990'erne meget rammende mellem fire forskellige stadier i udviklingen af de politiske partier.⁴³ Hans udgangspunkt er, at udviklingen af politiske partier er nært forbundet med konsolideringen af demokratiet. I den *første* fase oprettes nye partier inden for rammerne af gamle kommunistiske ét-partisystemer i forfald. I denne indledende fase kan partierne betegnes som svage, ja nærmest *embryonale*. I næste fase udvikles *protopartier* med egenskaber, der i det mindste levede op til de minimalistiske krav til ”partier”. Partierne erhvervede sig derefter flere af de karakteristika, der kendetegner de allerede etablerede partier, men var stadig mærket af svag organisation, lav institutionalisering, opsplittings og fraktionsdannelser. Især i de første år spillede karismatiske enkeltpersoner en central rolle. I tredje fase følger så ”*parlamentariseringen*” af de politiske partier og en stærkere rivalisering *mellem* partierne og derved en tydeligere polarisering. Fokus er på aktiviteterne i parlamenterne og bedre adgang til medierne. Endelig rettes i *fjerde* fase større opmærksomhed mod de *ydre* rammer. Partierne vil da fokusere mere på de mere langsigtede strategier og programarbejdet, hvorved adskillelsen fra de civile samfund bliver noget mindre.

Spørgsmålet er imidlertid, om partierne når så langt som til den fjerde fase, og om de overhovedet bevæger sig i den retning. I hvert fald har fænomener som klientelisme og mangel på professionalisme vist sig sejlivede og det ikke kun på Balkan og i det tidligere Sovjetunionen. Det har heller ikke været let at rokke ved historiske traditioner og erfaringer fra det tidspunkt, hvor partierne blev oprettet.

For de centraleuropæiske lande kom det faktiske forløb til at svare ganske godt til Ághs inddeling, dog kan den give et falskt indtryk af en nærmest lineær udvikling og stor ensartethed fra land til land. Forandringerne har haft deres særlige dialektik, på skift karakteriseret ved ”forening af kræfterne” og fragmentation, fælles identitet, spaltning af identiteten, kort sagt en specifik form for politisk ”skizofreni”. Flere såkaldt ”negative” alliancer er blevet etableret med partier uden fælles identitet og effektive ledelsesforhold, kun med en fælles fjende og frygt for at miste parlamentarisk repræsentation som fælles samlingspunkt. Men partierne har trods alt med tiden undergået en på mange måder meget nyttig læreproces og er derigennem blevet i stand til at handle mere professionelt.

⁴³ Attila Ágh, “The Hungarian Party System and Party Theory in the Transition of Central Europe”, *Journal of Theoretical Politics*, 1994, no.2:217-238.

I den indledende periode blev talt om politiske ”klubber”, ”intellektuelle miljøer”, ”embryonale partidannelser” og i lignende termer.⁴⁴ I mange tilfælde havde vi at gøre med politiske fraktioner inden for de meget brede antikommunistiske bevægelsespartier. De politiske partier fremstod ikke som i Vest-Europa ud fra sociale og økonomiske forandringer og skillelinier i samfundet, og de blev heller ikke understøttet af en stærk middelklasse. Og snart satte også politisk demobilisering ind. Demobilisering kunne være egnet til at forebygge politisk populisme. Mange partier var ikke i udgangssituationen landsdækkende. I Ukraine var i 2001 registreret hele 124 partier, men kun 11 af dem kunne kaldes landsdækkende.⁴⁵ Så slemt så det trods alt ikke ud i de centraleuropæiske lande.

I den indledende fase havde partierne også svært ved at overskue, hvor store sociale ofre befolkningerne var villige til at bære. Opgaven var ikke så meget at finde den rette sociale forankring, snarere at finde frem til *emner*, hvorom partierne kunne strides. Emner som markedsøkonomi og ”tilbagevenden til Europa” udgjorde ”valens issues”, for så vidt som uenigheden mellem partierne ikke gjaldt målene, men *midlerne* (Innes, 2002:86).

De politiske partier blev udviklet samtidig med hurtige, dybtgående og langt fra afsluttede økonomiske og sociale transformationer og i perioder med voldsom økonomisk recession. Flere nye partier havde baggrund i dissidentmiljøerne. Mange ikke-kommunistiske ledere havde før 1989 været tvunget til at leve i en slags politisk ”ghetto-tilstand”, løsrevet fra det ”virkelige liv” og med meget lidt føling med det politiske liv og de sociale miljøer. Følgen var en ”de-partization” og ”de-alignment” med en bevægelse bort fra politiske partier og reaktivering af anti-politik holdninger. På grund af svag institutionalisering skjulte mange partier sig bag ”upolitiske” karismatiske enkeltpersoner.

I begyndelsen befandt vi os således reelt i en *præ-parti* fase. Partierne opstod spontant uden at vælgernes ”efterspørgsel” efter politiske partier fremstod særlig tydeligt og på et tidspunkt, hvor de etablerede politiske partier var underkastet hastige forandringer også i det vestlige Europa (Inglehart, 1977, 1990). Den første ”ekstraordinære” fase var generelt kendetegnet ved *svage regeringer og svag opposition*. Den politiske kamp drejede sig ikke så meget om at

⁴⁴ Bill Lomax, ”Obstacles to the Development of Democratic Politics”, i Terry Cox, Andy Furlong (eds), ”Hungary: The Politics of Transition”, London: Frank Cass and Company Limited, 1995:81-100.

⁴⁵ www.referl.com 24.1. 2002.

overtage regeringsansvaret og formulere fremtidsrettede programmer, snarere at forebygge tilbagevenden til det gamle system og presse regeringerne til flere indrømmelser. Selve besiddelsen af regeringsmagten var ikke altid særlig tillokkende, eftersom der skulle træffes for mange vanskelige og yderst upopulære politiske beslutninger.

Et højt ustruktureret politisk marked så dagens lys. Partierne blev så at sige skabt oppe i bestemte enkeltpersoners "hoveder", ikke ud fra sociale koblinger. Partiernes profil blev mest udviklet af karismatiske enkeltpersoner og særlige reformerteams og inderkredse omkring dem. De nye ledere havde kun svag føling med det virkelige liv og havde typisk kun lav politisk og organisatorisk erfaring.

"Genopdagelsen" af politik fandt sted i et politisk og ideologisk vakuum, under økonomisk krise og uden tætte koblinger til sociale grupper.⁴⁶ Den politiske situation var omskiftelig og institutionaliseringen, policy- og programudviklingen ufuldkommen og med en stadig vekselvirkning mellem den ny post-kommunistiske virkelighed og den institutionelle arv. Gamle politiske symboler og diskurser udviklet i opposition til det gamle styre, nye institutionelle arrangementer i selve overgangsfasen og nye politiske aktørers strategier skulle også tages i betragtning. De fleste vælgere vidste, hvad de *ikke* ville have (det gamle system), men havde vage og ofte urealistiske forestillinger om det nye system.

De emner, der især prægede den politiske dagsorden, var i de første år:

- De økonomiske reformer og privatiseringerne, fx chok-terapi over for gradual overgang, omfanget af statsinterventionisme og social beskyttelse.
- Forfatningsreformer, dvs. præsidentielt demokrati over for parlamentarisk demokrati, kirkenes rolle, menneskerettigheder m.v.
- Nationalisme og etniske minoriteters rettigheder.
- Spørgsmål med tilknytning til føderalisme, regionalisme og det lokale selvstyre

⁴⁶ Udtrykket "identitetspolitik" benyttes af bl.a. Andrzej Walicki i et interview i *Polityka*, no. 3, 1996:30 f.

- De politiske leders moral og integritet og evne til at styre
- Fortiden, herunder formen for opgøret med det gamle system

Partierne beskæftigede sig i begyndelsen mest med rent partiinterne spørgsmål og forsømte derfor forbindelserne til medlemmerne og vælgerne. Nye politiske ledere fra dissidentmiljøerne frygtede for infiltration udefra, ikke mindst derfor florerede konspirations-teorier i bedste velgående. Uviljen mod at indgå politiske kompromiser var heller ikke fremmede for konsolideringen af demokratiet.⁴⁷ De nye ledere måtte døje med en nærmest uoverkommelig lovbyrde (fænomenet ”government overload”) og det ensidige fokus på arbejdet i parlamentet, som uundgåeligt fulgte med (fænomenet ”overparlamentarisering”).⁴⁸

Fællesskabet fra kampen mod den gamle fjende, kommunismen, forsvandt hurtigt efter at sejren var vundet. Også mangel på politisk erfaring og dårlig evne til at kommunikere skabte alvorlige problemer. Der var heller ikke tid og ressourcer nok til at udvikle et ordentligt programarbejde og skole medlemmerne. Især ikke-kommunistiske bevægelsespartier kom til at spænde for bredt, hvorfor de snart blev delt op i flere nye partier.

Efter afholdelsen af de første helt frie valg fik partierne større demokratisk legitimitet, men handlefriheden og den politiske kapital var fortsat lav. Partierne mistede efterhånden det embryonale præg og bevægede sig bort fra abstrakte slogans og opnåede større professionalisme og kapacitet, fx ved at tilknytte eksperter. Partierne bevægede sig kort sagt væk fra Ágh’s første faser. Med overgangen til næste faser mere *ordinære* (”normale”) politik, fik partierne en mere landsdækkende organisation og samtidig hermed også noget bedre koblinger til vælgerne, mere faste partiidentiteter og en større kraft til at satse på selve magtbesiddelsen. De politiske ledere og partierne blev også bedre i stand til at formulere sammenhængende politiske programmer og præsentere vælgerne for meningsfulde valg.⁴⁹ Transformationerne fik mere tydeligt vindere og tabere. De sociale skillelinier blev derved tydeligere, hvilket påvirkede både vælgeradfærd og partiernes politiske programmer og profil.

⁴⁷ Jane Curry, ”Czy pluralizm ma szanse w Europie Wschodniej?” *Rzeczpospolita* 28.-29.11, 1992.

⁴⁸ Fremhævet af bl.a. den polske sociolog Jadwiga Staniszkis i et interview i *Rzeczpospolita* 24.3. 1998:3.

⁴⁹ Herbert Kitschelt, ”Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies”, *Party Politics*, Vol.1, No.4:447-472.

De sociale interesser havde dog endnu ikke fundet deres endelige form. De fleste lande havde i udgangssituationen været nærmest klasseløse, og det tog af gode grunde sin tid af få skabt nye mere varige sociale strukturer baseret på markedsøkonomi.⁵⁰ Den gamle nomenklatur havde før 1989 haft sine privilegier, men indkomstfordelingen havde ellers været ret lige og uddannelsesgraden høj.

Den politiske scene fik en særegen dobbeltstruktur med ”standard” partier agerende side om side med ”ikke-standard partier” med en indbygget tendens til populisme og konfrontationspræget og undertiden også autoritær adfærd. Landene bevægede sig over i en *post-revolutionær* mere ”ordinær” fase med en stigende pluralisering og segmentering og mere klart afgrænsede interessekonflikter. De ydre rammer fik større betydning på grund af den stadig voksende globalisering og ønskerne om hurtig optagelse i EU.

I takt med at partierne blev mere *konkrete* i deres policy-valg, blev de også *mindre forenede*. Efter den indledende polarisering (”Vi” over for ”Dem”) fulgte som sagt en *fragmentering* af partisystemerne, som senere blev afløst af *fusioner* i skikkelse af valgforbund, negative alliancer og sammenlægninger. Især de partier, der havde svært ved at opnå parlamentarisk repræsentation ved at opstille alene, forsøgte at gå sammen. Parti-sammensmeltninger (”fusion”) og parti-opdelinger (”fission”) markerede på hver deres særlige måde overgangen til mere ”ordinær”, interessebaseret politik.

Fra midten af 1990’erne blev vælgeradfærden i stadig højere grad bestemt af den faktisk førte politik (”good” eller ”bad governance”) og blev også mere fremtidsrettet. Partikonkurrencen tog som i vesteuropæiske lande mest udgangspunkt i politisk stil og lederskab og taktik og bestemte enkeltsager. De siddende regeringer blev mest bedømt efter politisk stil og evne til at kommunikere med vælgerne. Sagt med andre ord blev valgene efterhånden mere retrospektive. De kunne være ”folkeafstemninger”, men ikke som før for eller imod det gamle system, men mere om de politiske leders kvaliteter og udviklingsretningen, hvorvidt der skulle ske en politisk drejning mod højre eller mod venstre. Frygten for at provokere vælgerne var høj, hvilket let førte til overbudspolitik. I denne senere fase betød perioden før 1989 mindre for vælgeradfærden, men systemiske skillelinier og holdninger til fortiden kunne reaktiveres, sådan som vi især så det ved valgene i Ungarn i 2002 og i Polen i 2005.

⁵⁰ Jan Kreidl, ”Malá zmena misto rezu”, *Ekonom*, 12/1998:58.

De politiske partier kunne med tiden bedre placeres på de kendte højre-venstre skalaer, om end højre-venstre kriterierne stadig kunne være svære at benytte på en konsistent måde. I Tjekkiet fulgte højre-venstre-delningen i store træk de socio-økonomiske "cleavages", mens opdelingen i Polen og til dels i Ungarn mest var kulturel og historisk. De politiske partier og lederne erhvervede sig med tiden bedre erfaring i dette at styre takket være flere års parlamentarisk arbejde og programudvikling og internationale kontakter, for nogle blev politiske erfaringer erhvervet gennem regeringsdeltagelse. Højrepartierne i Polen og Ungarn gennemgik evnede at forene kræfterne efter de uventede valgnederlag til "post-kommunisterne". Men det kneb med sammenholdet efter at sejren var vundet.

Ekstreme populistiske partier har slået igennem i nogle lande, men forskelligt over tid. I Polen var ekstreme populistiske partier ikke særlig stærkt repræsenterede frem til 2001 valget, hvis vi ser bort fra Tyminskis parti "X" lige efter 1989. Men protestpartier som fx Lepper's populistiske bondebevægelse "Samoobrona" og Ligaen af Polske Familier (LPR) slog for alvor igennem ved 2001 valget, hvor befolkningens frustrationer blev rettet mod *både* AWS og SLD.⁵¹ Også i Tjekkiet og Ungarn har yderpartier været repræsenteret, men de blev stort set holdt uden for politisk indflydelse, eller som vi har set det i tilfældet med Husmandspartiet (FKGP) i Ungarn pacificeret og svækket gennem regeringsdeltagelsen.

Den større professionalisme gavnede dog ikke nødvendigvis demokratiet, for majoritetsstyre og tilsidesættelse af mindretallene fulgte også med. Den voksende afstand til det civile samfund fremmede udviklingen af nærmest "hegemoniske partier", der i den før-kommunistiske periode, havde bestemt den parti-politiske scene (Ágh, 1998:109). I hvert fald *forventede* regeringspartier at genvinde magten, om ikke på anden vis så gennem kontrol med medierne og effektiv partiorganisation og ved at slå på antikommunismen. Ønsket om hegemoni blev formuleret af Atilla Ágh (Ágh, 1998:109, 114) på denne måde:

"the emerging parties, with many difficulties, switched very quickly, in a matter of years, from loose movement parties, representing some kind of spontaneous unity of parties and society, to rigidly organized cartels as power parties, expressing a new separation of parties and society - these being close to the traditional type of Central European hegemonic parties

⁵¹ Udtalt af Edmund Mokrzycki i interview med mig i oktober måned 1999.

Actually, all bigger parties, with their claim to represent "national interests" directly, were in fact close to the type of state parties of the authoritarian periods, and this turn took place very quickly in the early 1990s from loose, action-orientated movement parties to rigid organized quasi state parties".

Vælgernes dom over de siddende regeringer har været hård, og ikke mindst derfor fik hegemonipræget sjældent mulighed for at bundfælde sig. Karteliseringen svækkede uundgåeligt koblingerne til vælgerne, undergravede legitimiteten og gav grobund for "anti-politics", ustabile partialalliancer og protestpartier. Samtidig faldt valgdeltagelsen støt, men forskelligt fra valg til valg. I Polen faldt valgdeltagelsen i 2005 helt ned til 40 pct., men ved valget i Tjekkiet året efter *steg* den til 65 pct. Kort sagt har overgangen til mere "ordinær" politik ikke været lineær, og som konstateret flere gange ikke nødvendigvis ensbetydende med fortsat stabilisering og konsolidering af det nyvundne demokrati.

Partisystemerne

Det følgende vil fokusere på partisystemerne eller *interaktionen* mellem partierne og med særlig vægt på partisystemformatet og polariseringen. Oså her har vi oplevet både integrative og disintegrative processer, ligesom stabilisering og konsolidering er fulgt efter destabilisering eller omvendt.

Ganske som partierne har partisystemerne har gennemløbet forskellige faser:

I *første fase* var vi vidner til en opløsning af det gamle etpartisystem (Ungarn) eller udvikling af hegemoniske flerpartisystemer underkastet de kommunistiske partiers kontrol (Polen). "Non party system" trækkene var i den fase meget iøjnefaldende. De ideologiske forskelle blev dog hurtigt tydeligere for omverdenen, og partierne blev bl.a. derfor ramt af splittelse og indre opløsning. Polarisationen var i den periode ofte mere udtalt *inden for* partierne end mellem partierne.

I den *anden* fase blev så småt skabt parti-systemer med mere forudsigelig interaktion partierne imellem. Partierne skaffede sig de nødvendige ressourcer til at vende sig mere udad og forholde sig til andre partier, ligesom opsplittningen internt blev mindre. I Ungarn og til dels

Tjekkiet var partisystemet ret stabilt og formatet moderat flerpartisystem. I Polen var partisystemet først ekstremt multipolært, senere moderat multipolært.

Polariseringen i både Polen og Tjekkiet var også i denne fase præget af distinktionen ”Vi (oppositionen) versus Dem (kommunisterne)”, men efterhånden mistede denne skillelinie sin oprindelige betydning. Regime-distinktionen, den systemiske ”cleavage” har været mindre udtalt i Ungarn end i Polen

I tredje fase var vi vidner til en *koncentrationsproces*, en integrations-cyklus, for så vidt som mange partier samlede sig i alliancer og valgforbund, ofte af den negative type, dvs. mere oprettet for at bekæmpe en fælles fjende end ud fra nærhed politisk. Tendensen hen mod et moderat multipolært partisystem med bipolar tendens kunne iagttages i både Ungarn, Polen og Tjekkiet mod slutningen af 1990’erne.

Udviklingen af partisystemerne har været nært forbundet med omstændighederne omkring partiernes tilblivelse og historiske forhold og forandringer over længere tid. Interessant er derfor, i hvilken udstrækning ændringer på *parti*plan har været ensbetydende med overgang fra én type partisystem til et andet, og hvad der i givet fald kan være den dybere årsag hertil (Mair (ed.), 1990:17). Som partierne er udviklingen af partisystemer forbundet med de forudgående 40 år under stalinistiske og post-stalinistiske regimer og omstændighederne omkring de gamle systemers krise og opløsning.

Som forklaring på selve struktureringen af partisystemerne er fremført forhold som tidligere erfaringer med demokrati samt socio-politiske skillelinier. Dertil kommer så de faktorer, der gjorde sig gældende på selve tidspunktet for det gamle systems forfald og demokratiseringsprocessens påbegyndelse.⁵²

Mere om polariseringen

Polariseringen har været særlig stærk på symbol- og personplanet. Det er kommet til udtryk i indbyrdes uforenelige ”myter” og ”kontra-myter” og ved modsætningen Vi-Dem (kommunister over for antikommunister), efter 1989 residualt gennem modsætninger mellem en ”post-

⁵² Maurizio Cotta, *Structuring the new party systems*, i Geoffrey Pridham and Paul G. Lewis (1996), *Stabilizing fragile democracies*, London:Routledge:96.

kommunistisk” og en ”neo-traditionalistisk” eller ”national-konservativ” lejr. Derimod har der ikke nødvendigvis rådet særlig stor uenighed på policy-planen, dvs. omkring den førte politik, idet de fleste partier har været enige om selve målet, fx tilbagevenden til Europa og indførelse af demokrati og markedsøkonomi af vestlig type. Yderpartier til højre og venstre fik ikke den opbakning, som mange frygtede.

Polariseret pluralisme har været iøjnefaldende i flere lande. Polen og Tjekkiet har således haft flere relevante men ideologisk opdeltede partier. I Tjekkiet var kommunister (KSCM) og republikanere (SPR-RSC) i 1990’erne på forhånd udelukket fra regeringsdeltagelse. Koalitionsmulighederne har været større i Ungarn, hvor partisystemet i udgangssituationen var pluralistisk og for en stor del konsensuelt. ”Postkommunisterne, dvs. Socialistpartiet (MSZP), ikke i samme grad som i tilfældet med KSCM og SLD i Tjekkiet og Polen af andre partier blev betragtet som anti-systemiske og derfor ikke-relevante i regeringssammenhæng. Venstresammenslutningen SLD blev ikke desto mindre regeringsbærende i længere perioder og førte en EU- og NATO-venlig politik, men ikke desto mindre betragtet som ”antisystemisk” og som repræsentant for den fordærvede III Republik. I Polen udviklede den politiske kamp sig til et ”nul-sum spil”, men brugen af fysisk vold har trods dette været begrænset. Som i Ungarn har højre-venstre opdelingen i Polen mest været systemisk og historisk-symbolisk.

Polariseringen skærpes uundgåeligt under stor politisk afstand mellem partierne og personificering af de politiske konflikter. Multietniske stater som ex-Jugoslavien fik deres helt særlige problemer og rejste en række spørgsmål med tilknytning til udvikling af konsocietalt demokrati i Lijpharts forstand.⁵³ I *segmenterede* partisystemer vil de ideologiske afstande derimod være kortere og i indholdet mere pluralistiske. Indflydelsesrige centrumpartier savnes i *polariserede* partisystemer. Polariserede multipartisystemer kan godt have en politikbestemmende pol, sådan som vi har set det med Solidaritet i Polen, men systemet som helhed har derfor ikke nødvendigvis haft centristisk karakter og orientering.

Alle lande har også kendt til eksempler på *reaktiv* polarisering. I Ungarn skete det i forbindelse med taxa-blokaden i 1990 og efter regeringernes spareplaner i 1995 og efter valget i 2006, i Rumænien under minearbejder-aktionerne, i Tjekkiet under demonstrationer mod aftalerne mellem ODS og CSSD og i Polen under bondeaktioner og andre demonstrationer rettet

⁵³ Arend Lijphart (1977), *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration*, New Haven and London: Yale University Press.

mod den førte sociale og økonomiske politik. I takt med overgangen til mere ordinær interessebaseret konsensual politik blev input-artikulation mere fremherskende, hvor krav og protester udtrykkes *før* selve lovvedtagelsen.

Polariseringen på eliteplan og på det civile samfunds plan forløb ikke nødvendigvis parallelt, idet konfrontationerne på eliteplan fik helt særlige dynamikker. De har således ofte været udpræget personcentrerede og identitet-baserede og løsrevet fra de økonomiske, sociale og sociokulturelle skillelinier.

Stabile regeringer og større kvalitet i regeringsudøvelsen er svære at få etableret under høj polarisering. Regeringskoalitioner vil normalt kun være stabile, dersom den førte politik afspejler vælgernes præferencer, og den betingelse skulle vise sig vanskelig at opfylde. Politiske systemer med svage partier har haft en tendens til at skabe stærke ledere og stor magt til regeringslederen eller præsidenten. Som præsident bidrog Lech Walesa til den systemiske polarisering, fx når det gjaldt håndteringen af forholdet til det gamle kommunistiske system, og som blev afspejlet i konflikter såvel mellem grupper inden for Solidaritet som mellem præsidentinstitutionen og regeringen. Ekstrem polarisering med stærke personlige islæt har været særlig iøjnefaldende i Slovakiet (Meciar versus Kovac).

Kort sagt, præsidentinstitutionen kunne under særlige omstændigheder ligefrem blive en akse for politisk polarisering – eksempelvis efter mottoet om ”for eller imod” Boris Jeltsin, Lech Walesa, Lech Kaczyski eller Michal Kovac. Dette emne vil vi se nærmere på nærmere i det følgende afsnit.

Partierne og præsidentinstitutionen

Partierne handler forskelligt i henholdsvis præsidentiale systemer og parlamentariske systemer. Diskussionerne om fordele og ulemper ved henholdsvis parlamentariske og præsidentiale systemer har derfor været vigtige, og de fik ekstra styrke efter Linz’ forskellige artikler om faren ved præsidentialisme.

Robert Elgie (Elgie, 2005) skelner mellem tre ”bølger” af debatter om præsidentialisme versus parlamentarisme. I den første fase var fokus især på konsolidering, senere på samspillet med ”good governance”. Præsidentinstitutionen blev her betragtet i sammenhæng med andre

institutionelle variable, fx partisystemet og valgsystemet. I tredje fase af debatten var perspektivet noget bredere og ikke så meget som før kun fokuserende på stærke og svage sider i henholdsvis præsidentiale og parlamentariske regimer.

Det var en udbredt, men ikke uimodsagte opfattelse, at demokratiet har det værst under præsidentstyre og et opsplittet partisystem, og at parlamentariske systemer til gengæld fremmer for mere centralistiske beslutningsformer og høj partidisciplin. Under høj partiopsplitning formindskes de omkostningerne forbundet med at angribe regeringer og parlamenter. Meget fokus er derfor rettet mod præsidentens beføjelser, betydningen af ét- eller bi-kammer parlamenter samt valgreglernes betydning.

Kimitaka Matsuzato (Matsuzatio, 2005)⁵⁴ peger rigtigt på, at semipræsidentialisme kan underbygge de klientelistiske træk, der kendetegner post-kommunistiske systemer med ret svagt udviklede partisystemer og lav partidisciplin, sådan som vi især har set det fx i flere SNG-lande og på Balkan. Også under særlige ”apolitiske” teknokratiske (overgangs)regeringer, og i de tilfælde hvor den politiske arena kendetegnes ved klientelistisk prægede partier, vil præsidenterne kunne få stor indflydelse.⁵⁵

De eks-kommunistiske lande har alle præsidentiale systemer, ganske mange har ”semi-præsidentiale” systemer, enkelte, fx Rusland ”superpræsidentialisme”, andre igen parlamentariske systemer med ”svage” præsidenter (Tjekkiet, Ungarn, Slovakiet, Letland og Estland). Svagt udviklede partisystemer kan fremme en udvikling i retning af præsidentiale systemer, i yderste konsekvens i den superpræsidentiale form, og omvendt kan stærke partier forholdsvis give stor magt til ministerpræsidenten og til gengæld mindre magt til præsidenten. Som regel har præsidenterne forsøgt at ”hæve sig over” partierne og appellere bredt, hvilket dog langt fra altid er lykkedes særlig godt. I en del tilfælde har nyvalgte præsidenter meldt sig ud af det parti, de indtil da havde været medlemmer af.

Vælgerprotester har haft mere direkte betydning for regeringsdannelsen og den førte politik i parlamentariske systemer som i Tjekkiet og Ungarn og i semi-præsidentiale systemer som fx

⁵⁴ Matsuzatio peger på at ”semi-præsidentialisme” bruges i forskellige betydninger. Forholdet præsident-regering-parlament har udviklet sig forskelligt fra land til land. Under semi-præsidentialisme har præsidenten ikke uindskrænket magt fx ved udpegning og afskedigelse af regeringer og ministre.

Polen. I Ungarn har præsidenten ikke haft de store formelle beføjelser, men som præsident nød Arpad Göncz til gengæld stor folkelig opbakning. Med valget i 2005 af den tidligere præsident (i årene 1990-1998) for den meget aktivistiske ungarske forfatningsdomstol, László Sólyom, til præsident, støttet af oppositionspartiet FIDESZ, forventedes man en mere ”aktivistisk” fortolkning af embedet.

Også de personlige egenskaber hos præsidenterne har haft betydning. I Slovenien udviste præsident Janez Drnovsek en uset høj aktivisme på den udenrigspolitiske front. Han fremsatte således forslag om (semi)uafhængighed for Kosovo allerede før de egentlige forhandlinger herom begyndte, ligesom han tog flere humanitære og politiske initiativer i forbindelse med krigen i provinsen Dafur i Sudan. Disse initiativer bragte ham næsten uundgåeligt på konfrontationskurs med ministerpræsident Janez Jansa.

I Ukraine forsøgte præsident Kutjma at blokere udviklingen af landsdækkende politiske partier og styrede som Jeltsin i Rusland i vid udstrækning gennem dekretter. Polens Lech Walesa og Tjekkiet Václav Havel udtrykte hver på deres måde kritik af politiske partier og satte derved spørgsmål ved partiernes betydning for konsolideringen af demokratiet, ofte manifesteret i ”antipolitics” og ”antipolitisk politik”. Men de var modsat præsidenter i SNG-lande ikke i stand til at blokere overgangen til parlamentariske styreformer.

Tæt samarbejde mellem præsident og regering viste sig vanskelig at realisere under fravær af accepterede forfatningsmæssige spilleregler, svag demokratisk politisk kultur og alvorlige modsætninger på personplanet og policy-planet. I en del tilfælde havde regeringschefen og præsidenten ligefrem forskellig partifarve. Som i fx Frankrig har vi oplevet adskillige eksempler på ”uneasy coexistence” og ”dual executive” med uklare regler for fordelingen af magt mellem forskellige institutioner.

Kort sagt, personfaktorer, ideologiske forskelle, arv fra fortiden, svagt institutionelt design og uklare forfatningsbestemmelser kan hver på en eller anden måde bidrage til at forklare præsidentinstitutionens position og dens betydning for demokratiet. Et svagt præsidentstyre kan

⁵⁵ En god gennemgang i Oleh Protsyk, ”Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe”, *East European Politics and Societies*, Vol. 19, No.2:135-160. Vægten lægges på Polen, Rumænien, Bulgarien og Moldova.

vise sig at give andre institutioner, fx forfatningsdomstolen mere indflydelse, sådan som vi især har set det i Ungarn.

Konflikterne mellem præsident og regering har generelt været stærkere i Central- og Østeuropa, Ukraine og Rusland end i Vest-Europa, og de har især været iøjnefaldende under mindretalsregeringer, som præsidenter ofte har fortolket som udtryk for politisk svaghed. Undertiden udgjorde præsidentinstitutionen en uformel (skygge)institutionalisering i delegativt, kontrollet og styret ("managed") demokrati.

Polen fik gennem den lille forfatning i 1992 et hybridt præsidentalt-parlamentarisk system, der især i de første år på en meget uheldig måde forenede de dårligste egenskaber i præsidentiale og parlamentariske systemer. Samarbejdet mellem præsident og regering blev dog mere harmonisk i Polen efter valget af Aleksander Kwasniewski, og det blev også bedre i Slovakiet efter valget af Rudolf Schuster til præsident og Vladimir Meciar's afgang som regeringschef. Men politisk harmoni og fast afgrænset kompetence mellem den udøvende og lovgivende magt og inden for den udøvende (forholdet regering-præsident) blev der dog aldrig tale om - hverken i Polen eller Slovakiet. Præsidentiale dekretter kunne som i Rusland have en positiv virkning i forbindelse med selve igangsættelsen af økonomiske reformer, men *implementeringen* af reformer kan ikke gennemføres uden forudgående diskussioner og kompromiser og hensyntagen til den samfundsmæssige kontekst (Cook m.fl., 1999:52).

Afslutningsvist vil vi se nærmere på udviklingen i hvert enkelt af landene. I *Slovakiet* var rivaliseringen mellem præsidenten (Kovac) og ministerpræsidenten (Meciar) som sagt stærk belastende for lovgivningen og den demokratiske proces som helhed. Præsidenten havde i henhold til grundloven ikke store beføjelser, men på grund af den høje politiske polarisering kunne præsidentembedet alligevel have betydning. Rudolf Schuster holdt sig da heller ikke tilbage fra at revse Dzurinda's regering; det skete eksempelvis i en tale til parlamentet i december 2003, hvor han i utvetydige vendinger kritiserede den førte politik, den voksende sociale og regionale ulighed og den for dårlige lovforberedelse og forvaltning.⁵⁶

At Michal Kovac i sin tid overhovedet blev udnævnt til præsident skyldtes, meget at han bøjede sig for oppositionens krav om helt at forlade partipolitik, selv om den slovakiske forfat-

⁵⁶ Gengivet i fx *Pravda*, 5. 12. december 2003.

ning ikke formelt stillede krav herom. Selve sammensætningen af præsidentens politiske stab styrkede samarbejdet mellem de politiske partier og grupper, der var i opposition til Meciar og HZDS. Efter flere forgæves forsøg lykkedes det at få gennemført en forfatningsændring i 1998, sådan at præsidenten i dag vælges direkte.

Præsidenternes politiske indblanding har på skift været stabiliserende og destabiliserende. Rudolf Schuster bestræbte sig i sin præsidentperiode på at bygge bro over de dybe politiske kløfter i landet. Hvor Kovac valgte konfrontation med Meciar og HZDS så Schuster det som sin opgave at optræde som ”mægler”. Efterfølgeren på posten, Ivan Gasparovic, har i forhold til forgængerne holdt forholdsvis lav politisk profil. Han har således i sine taler ikke på samme åbenlyse måde som Havel og Klaus i Tjekkiet kritiseret regeringernes politik. Under de ret kaotiske politiske forhold i efteråret 2005 blandede han sig således ikke direkte i striden om afholdelse af nyvalg til parlamentet eller ej, og i vurderingen af regeringens politik pegede han på både plusser og minuser. På plussiden nævnte Gasparovic, at det takket være økonomiske og sociale reformer under Dzurinda var lykkedes at tiltrække mange udenlandske investeringer. Problemet, sagde han, var den sociale ulighed og den voksende arbejdsløshed, der fulgte med.⁵⁷ Under regeringsforhandlingerne efter valget i 2006 stillede Gasparovic ikke hindringer i vejen for Robert Fico’s Smer-SD-ledede regering, der ellers blev mødt med en del protester fra udlandet. Han var jo i sin tid blevet valgt til præsident takket fra støtten fra netop Smer-SD.

*Tjekkiet*s Václav Havel havde som præsidenten i Slovakiet i henhold til forfatningen kun få muligheder for at obstruere lovgivningsprocessen. Ønsker om direkte præsidentvalg er også fremført i Tjekkiet, men en forfatningsreform, der sikrede dette inden præsidentvalget i 2003 kunne ikke umiddelbart opnå tilstrækkelig støtte. Kun i få tilfælde benyttede Václav Havel sig af muligheden for at nedlægge suspensivt veto mod love vedtaget af parlamentet. I de tilfælde, det skete, blev vetoet normalt omgået med simpelt flertal. I forbindelse med præsidentvalget i 2003 i Tjekkiet blev forsøgt indført en praksis med ”kontrasignatur”, hvilket indebar, at præsidenten forinden personudnævnelser, fx udnævnelse af ny nationalbankdirektør, i det mindste skulle konsultere regeringen.

⁵⁷ “Gasparovic:Vláda dovlnadne”, *Pravda* 2.11.2005.

Med tiden blev Havels indblanding i den daglige politik hyppigere. Havel deltog således aktivt ved afsættelsen af Václav Klaus på ministerpræsidentposten i forbindelse med regeringskrisen i 1997 og bragte sig også i et modsætningsforhold til Socialdemokratiet (CSSD) bl.a. på grund af indirekte kritik af partilederen Milos Zeman, fx da han til tjekkisk TV udtalte, at partiet behøvede yngre og mere ”fornuftige” politiske ledere. Han modsatte sig også udnævnelsen af Jan Kavan til ny udenrigsminister, men uden held. En del personudnævnelser fra Havels side vakte modstand hos partierne, fx udnævnelsen af ny nationalbankdirektør efter Josef Tosovsky’s afgang. Havel’s forhold til ODS’ leder Václav Klaus blev yderligere forværret under valgkampen i 2002, dvs. kort tid før Havel i henhold til den tjekkiske grundlov måtte trække sig tilbage fra posten. Modsætningsforholdet var af gammel dato. Klaus kommenterede Havels kritiske tale i parlamentet i 1997 med, at Havel når alt kommer til alt jo var en ”ignorant”, når det gjaldt viden om økonomi. Og under valgkampen i 2002 beskyldte han Havel for at indtage en elitær holdning til demokratiet og mangle respekt for befolkningens valg.⁵⁸

I en del tilfælde optrådte Havel åbent som talerør for oppositionen. Det skete, da han midt i 1990’erne førte en ideologisk præget diskussion med sin efterfølger Václav Klaus og ihærdigt forsvarede det civile samfund og politikens ikke-økonomiske og moralske og etiske aspekter. Havel’s kritik af udviklingen i nabolandet Slovakiet vakte også opsigt. Også på det punkt har Václav Klaus holdt lavere profil.

Modsætningsforholdet fik en tand ekstra efter magtdelingsaftalerne mellem ODS og CSSD. Havel forsøgte at fremstå som en ”ombudsmand” for de mindre politisk handlekraftige i samfundet.⁵⁹ Han nægtede konsekvent at føre samtaler med de to yderpartier, republikanerne (SDR-RCC) og det kommunistiske parti (KSCM). Den praksis blev ændret en hel del under Klaus. Havel havde modsat Klaus ikke et erklæret præsidentielt parti bag sig, men hældede dog tydeligt over mod den liberale valgalliance Fire-Koalitionen (4K). Under 2006 valgkampen udtrykte han således sympati for det ”antipolitiske” parti de Grønne (SZ). Præsidentembedet har ikke været bestemmende for vælgeradfærden, sådan som vi har set det fx i Polen, men embedets politiske betydning voksede ikke desto mindre med tiden.

⁵⁸ Matthew Rhodes, ”Czech Malaise and Europe”, *Problems of Post-Communism*, Vol. 47, No. 2, March/April 2000:63.

⁵⁹ Bumil Delezal, ”Akamitna Frustracja”, *Gazeta Strodkowoeuropejska*, tillæg til *Gazeta Wyborcza* 3.2. 2000. Se også Matthew Rhodes, ”Czech Malaise and Europe”, *Problems of Post-Communism*, Vol. 47, No.2, March/April 2000:57-66.

Havel modarbejdede forgæves Klaus' planer for overtagelse af præsidentposten, for det lykkedes for Václav Klaus i februar 2002 at sikre sig valget til præsidentposten efter Havel. Václav Klaus kunne efter alt at dømmes takke kommunistiske MP'ere for valget. Han talte måske netop derfor om at være hele folkets præsident, om at inddrage alle partierne i sine beslutninger og undgå indblanding i den daglige politik. Denne linie blev dog ikke overholdt konsekvent. I hvert fald fortsatte han med at fremføre de velkendte euroskeptiske udtalelser, lægge afstand til NGO'erne, kritisere regeringens Irak-politik, afvise visse ministerudnævnelser, fx David Rath som sundhedsminister, og nedlægge veto mod flere regeringslovforslag, fx Spilda-regeringens forslag om offentlige besparelser og omlægninger.

Før valget i 2006 var antagelsen, at Václav Klaus ville nægte at godkende en socialdemokratisk mindretalsregering, der byggede på et formaliseret samarbejde mellem socialdemokrater og kommunister efter 2006 valget, skulle dette blive sidste udvej for socialdemokraten Jiri Paroubek. Under regeringsforhandlingerne efter valget i 2006 foretrak Klaus en stor koalition mellem socialdemokrater og liberale (ODS), men tilslutningen i befolkningen til den løsning var meget lav. Under de vanskelige regeringsforhandlinger inddrog han også kommunisterne i drøftelserne om at få løst den hårdknude, som det uafgjorte valgresultat – med 100 mandater til hver af de to blokke – havde bragt landet i.

Klaus brød ikke båndene til sit gamle parti (ODS), som han havde grundlagt, og bakkede op om partier i opposition til socialdemokraterne, ikke mindst i 2006 valgkampen, også det kristelige KDU-CSL fik præsidentens støtte. Omkring dette partis nationale konference i efteråret 2006 sendte han således en hilsen, hvor han udtrykte håb om, at KDU-CSL ville komme til at spille en central politisk rolle som ikke-socialistisk parti, uden tvivl ud fra et ønske om at de kristelige så ville støtte ham ved næste præsidentvalg. At Klaus efter ønske fra KDU-CSL nægtede at underskrive loven om registrerede partnerskaber for homofile skyldtes utvivlsomt også hensynet til de kristelige stemmer.

Præsidentinstitutionen har haft en noget anden rolle i *Polen*. Lech Walesas konfrontatoriske stil og uophørlige indblanding i lovgivningsprocessen og regeringsdannelsen havde tydeligt som formål at styrke præsidentembedet. Det ønske blev særlig tydeligt formuleret under forhandlingerne om den ny polske forfatning i midten af 1990'erne. Som præsident savnede Lech Walesa klare politiske visioner, og frem for alt savnede han evne til føre forhandlinger,

indgå kompromiser og tænke langsigtet og strategisk. Han lagde heller ikke skjul på sin begejstring for mellemkrigstidens diktator Josef Pilsudski og for Frankrigs de Gaulle. I to tilfælde deltog Walesa aktivt ved afsættelse af siddende regeringschefer (Pawlak og Oleksy), og han gjorde i hele sin præsidentperiode flittigt brug af både vetoretten og retten til at lade vedtagne love afprøve ved forfatningsdomstolen. Linien fra præsident Walesa' side i forhold til regering og parlament var skiftevist politisk stabiliserende og (mest) destabiliserende.

Lech Walesa's efterfølger på posten, Aleksander Kwasniewski, var som antydning en professionel og yngre politiker fra den sen-kommunistiske periode. Han forstod måske derfor bedre end Walesa at udnytte egne ressourcer i den partipolitiske kamp. Kwasniewski handlede i hvert fald ud fra mere gennemtænkte strategier. Som Walesa nedlagde Kwasniewski veto mod love vedtaget af parlamentet, hvilket førte til kold krig mellem præsident og regering og krav om en forfatningsreform, der indskrænkede præsidentens magt. Men i modsætning til Walesa vandt Kwasniewski støtte i befolkningen, ligesom han nød fordel af at have et stort politisk parti i ryggen (SLD).⁶⁰ Kwasniewski fastholdt den høje tilslutning i befolkningen, hvilket iflg. meningsmålinger i 2004 gav mulighed for succes for hans kone (Jolanta Kwasniewski), havde hun stillet op til 2005 præsidentvalget. Uophørlige anklager fra højrefløjen især i forbindelse med Orlén privatiseringssagen kom ham dog noget til skade.

Valget af Lech Kaczyński til ny præsident i november 2005 markerede et politisk skifte. Der var ingen alvorlige "cohabitation" problemer, for så vidt som ministerpræsident og præsident kom fra samme parti og var valgt omtrent samtidigt. Der var visse meningsforskelle mellem brødrene Kaczyński, men de kom sjældent åbent frem. Fra start lagde Kaczyński op til at benytte præsidentposten mere aktivt end forgængeren Aleksander Kwasniewski og udadtil give Polen en mere klar national og katolsk præget profil. Udenrigspolitikken interesserede ham ikke særlig meget. Forholdet til Rusland og Tyskland blev dog som ventet yderligere belastet under Kaczyński. Kaczyński meldte sig som sin forgænger ud af sit eget parti (PiS) med det erklærede formål at ville "tjene alle polakker".

Tesen om at (semi)præsidentiale systemer svækker partierne og den demokratiske proces kan for de centraleuropæiske lande bekræftes et godt stykke. Splittelsen inden for de enkelte poli-

⁶⁰ En god analyse af præsidentembedet, se fx Frances Millard, "Presidents and Democratization in Poland: The Roles of Lech Walesa and Aleksander Kwasniewski in Building a New Polity", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 16, No. 3, September 2000:39-62.

tiske partier om støtten til de forskellige opstillede præsidentkandidater viste, at direkte valg til præsidentposten kan forstærke fragmentering og svække krystalliseringen af partisystemet. Personvalg kunne ligefrem overskygge policy- og programudvikling. I en del tilfælde er den politiske proces som vi har set blevet vanskeliggjort gennem præsidenters brug af suspensivt veto og henvisninger af love til forfatningsdomstolen. Præsidenters stræben efter genvalg kunne i sig selv forstærke indblandingen i lovgivningen. Problemet var størst, hvor præsidenten bevidst søgte at svække regeringens handlefrihed, fx gennem at nægte at underskrive finanslove og skattelove vedtaget af et flertal i parlamentet.

I særlige tilfælde har præsidenters indgriben løsnet op for en ellers fastlåst politisk situation, idet præsidenterne i ekstraordinære situationer kunne ”kompensere” for mangler på partiplan. I de situationer var præsidenters handlinger stabiliserende og måske ligefrem gavnlige for demokratiet. Det skete, da præsident Walesa i 1993 udskrev valg, efter Hanna Suchocka’s regering var blevet mødt af et mistillidsvotum, og da han greb ind over for Jan Olszewski’s regering og senere afsatte Waldemar Pawlak. I Slovakiet blev Michal Kovac’ aktive kamp mod Vladimir Meciar hilst velkommen af mange i opposition. Václav Havel’s aktion for at få fjernet Václav Klaus fra ministerpræsidentposten var diskutabel ud fra grundlovens bogstav, men Klaus’ afgang, dannelsen af overgangsregeringen og valget til parlamentet lige efter skabte politisk afklaring i en fastlåst politisk situation.

Præsidentvalgkampagner kunne give stødet til oprettelse af helt *nye partier* og dette med størst succes i Polen. Således blev Bevægelsen for Opbygning af Polen (ROP) i Polen oprettet i kølvandet på Jan Olszewskis ret succesfulde præsidentvalgkampagne i 1995, omtrent samtidig forsøgte præsident Lech Walesa sig med et præsidentielt parti (BBWR). Den partiløse Andrzej Olechowski’s deltagelse i præsidentvalget i 2000 gav stødet til oprettelsen af det liberale Borgerplatformen (PO), der opnåede parlamentarisk repræsentation ved 2001 valget og samtidig bragte det gamle Frihedsunionen (UW) ned under spærregrænsen. Den ret populære Aleksander Kwasniewski overvejede at oprette et helt nyt centrum-venstre parti, da nedgangen venstrefløjssammenslutningen SLD tog til. Men for de centraleuropæiske landes vedkommende har fænomenet ”præsidentparti” indtil dato været begrænset til Polen.

Litteraturliste:

Et uddrag af relevante artikler og bøger:

Ágh, Attila, "Hungary: After the Five years' excursion to the "Glorious Past, in: Bogdan Goralczyk, W. Kostecki and K. Zukrowska (eds.) (1995), *In the Pursuit of Europe*, Warsaw:ISP, PAN.

Ágh, Attila, "The dual challenge and the reform of the Hungarian Socialist Party", *Communist and post-Communist Studies*, 35 (2002).

Ágh, Attila, "The Europeanization of the ECE Social Democracy. The Case of HSP in an ECE context", ECPR 2004 Joint Session of Workshops, paper.

Ágh, Attila, "The Paradoxes of Transition: The External and Internal Overload of the Transition Process", *The Journal of Communist and Transition Politics*, Vol. 10, no.3, September 1994.

Ágh, Attila (1998), *The Politics of Central Europe*, London, Thousand Oakes, New Delhi:SAGE Publications.

Almond, Gabriel A., Sidney Verba (1963), *The Civic Culture*, Princeton, N.J.:Princeton University Press.

Antohe, Sorin, Vladimir Tismaneanu (eds.) (1999), *Between Past and Future, The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, Budapest:CEU Press.

Appel, Hilary, "Corruption and the Collapse of the Czech Transition Miracle", *East European Politics and Societies*, Vol. 15, No.3, 2002.

Bäcker, Roman, "The Post-Yalta Poland between Totalitarianism and Authoritarianism", *Polish Political Science*, Vol. XXXII 2003.

Bäcker, Roman, Antoni Dudek, Zdzislaw Krasnodebski, Jacek Kurczewski, Marek Latoszek, Jerzy Mikulowski Pomorski, Mariusz Muskat (2001), "*Solidarnosc*" *dwadziescia lat pózniej*, Kraków:Arkana Historii.

Balcerowicz, Leszek, "Understanding Postcommunist Transitions, *Journal of Democracy*, vol.5, no.4, October 1994.

Balik, Stanislav A Kol. *Obcanská Demokratická Strana a Česká Politika* (2006), Brno:Centrum pro Studium demokracie a kultury.

Bartlett, David L., "Democracy, Institutional Change and Stabilisation Policy in Hungary, *Europe-Asia Studies*, vol. 48, no. 1, 1996.

Barany, Zoltan, "The Return of the Left in East-Central Europe, *Problems of Post-Communism*, January/February 1995.

Barlett, David L., "Democracy, Institutional Change and Stabilisation Policy in Hungary", *Europe-Asia Studies*, Vol. 48, no.1, 1996.

Baylis, Thomas A., "Plus a Change? Transformation and Continuity Among East European Elites, *Communist and Postcommunist Studies*, 1994 (27)(3).

Berend, Ivan T. (1996), *Central and Eastern Europe 1944-1993*, Cambridge:Cambridge University Press.

Bielasiak, Jacek, "Substance and Process in the Development of Party Systems in East Central Europe, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol.30, no.1, 1997.

Bielasiak, Jacek, "The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States, *Comparative Politics*, no. 1, January, 2002.

Bozóki, András, "The Ideology of Modernization and the Policy of Materialism", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.13, no.3, September 1997.

Bozóki, András (ed.) (1999), *Intellectuals and Politics in Central Europe*, Budapest:CEU Press.

Bozóki, András, *The Hungarian Socialists: Technocratic Modernization, or New Social Democracy?*, EU Working Papers, RSC No. 2002/2, European University Institute, Italy

Bozóki, András, "The Legacy of Dictatorship and the Political Change in East-Central Europe", *Comparative Social Research*, Vol. 14, 1994, pp. 131-155.

Braun, Aurel, Zoltan Barany (eds.) (1999), *Dilemmas of Transition, The Hungarian Experience*, New York, Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

Bryant, G.A., Edmund Mokrzycki (eds.) (1994), *The New Great Transformation?*, London and New York:Routledge.

Cahalen, Deborah J., "A Place to stand: Social Movements and Civil Society in Poland", *Polish Sociological Review*, 3 (107), 1994.

Carpenter, Michael, "Slovakia and the Triumph of Nationalist Populism", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol.30, no.2, 1997.

"Civil Society after Communism" (discussion between Vaclav Havel and Vaclav Klaus), *Journal of Democracy*, no.1, 1996.

Clark, Terry D., *Beyond Post-Communist Studies, Political Science and the New Democracies of Europe* (2002), Armonk, New York, London:M.E. Sharpe

Connor, Walter D., Piotr Ploszajski (eds.) (1992), *Escape from Socialism, The Polish Route*, Warsaw:IfiS Publishers

Cook, Linda J., Mitchell A. Orenstein, Marilyn Rueschemeyer (1999), *Left Parties and Social Policy in Postcommunist Europe*, UK and US:Westview Press.

Cortona, Pietro Grilli di, "From Communism to Democracy: Rethinking regime change in Hungary and Czechoslovakia", *International Social Science Journal*, May 1991, Vol. 43, no.2.

Dahl, Robert (1971), *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven, CT: Yale University Press.

D'Anieri, Paul, "The Last Hurrah: The 2004 Ukrainian presidential elections and the limits of machine politics", *Communist and Post-communist Studies*, 38 (2005).

Dauderstädt, Michael, "The Communist Successor Parties of Eastern and Central Europe and European Integration", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.21, No.1, March 2005:48-66.

Diamond, Larry (1999), *Developing Democracy toward Consolidation*, Baltimore and London:The Johns Hopkins University Press.

Diamond, Larry, "Is the third wave over?" *Journal of Democracy*7, no. 3 (July), 1996:20-37.

Diamond, Larry, "Thinking about Hybrid Regimes", *Journal of Democracy* 13, No.2 (April), 2002:21-35.

Diamond, Larry and Leonardo Morlino, "The Quality of Democracy, An Overview," *Journal of Democracy* 4. 2004.

Dimotrova, Antoaneta and Geoffrey Pridham, "International Actors and Democracy: Promotion in Central and Eastern Europe: The Integration Model and its Limits", *Democratization*, Vol. 11, No. 5, December 2004:91-112.

Downs, Anthony (1957), *An Economic Theory of Democracy*, New York:Harper and Row

Dudek, Antoni, *Pierwsze lata III Rzeczpospolita, 1989-2001* (2002), Krakow:Arcana Historii.

Dziewanowski, M. K. (1976), *The Communist Party of Poland, An Outline of History*, Second Edition, Cambridge, Massachusetts, and London, England: Havard University Press.

Elgie, Robert, "From Linz to Tsebelis: Three Waves of Presidential/Parliamentary Studies", *Democratization*, Vol.12, No.1, February 2005:106-122.

Elster, Jon, Claus Offe, and Ulrich K. Preuss (1998), *Institutional Design in Post-Communist Societies*, Cambridge:Cambridge University Press.

Eyal, Gil (2003), *The Origin of postcommunist elites, from Prague Spring to the breakup of Czechoslovakia*, Mineapolis, London:University of Mennesota Press.

Fagan, Adam, "Taking Stock of Civil-Society Development in Post-Communist Europe: Evidence from the Czech Republic", *Democratization*, Vol. 12, No.4, august 2005:528-547.

Fawn, Rick (2000), *The Czech Republic, a nation of velvet*, Amsterdam:Harwood Academic Publishers

Fibich, Jiri, "The Post-Communist Mentality", *Perspectives*, Institute of International Relations, Prague, Summer 1995.

Fowler, Brigid, "Concentrated Orange: Fidesz and the Remaking of the Hungarian Centre-Right, 1994-2002", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.20, No.3, September 2004:80-114.

Frentzel-Zagórska, Janina and Jacek Wasilewski, *The Second Generation of Democratic Elites in Central and Eastern Europe* (2000), Warsaw: PAN ISP.

Grabowski, Miroslaw, "Political Parties: Social Representative or Agent of Change?", *Polish Sociological Review*, 4 (116), 1996.

Grabowski, Miroslaw, Stanislaw Macek (1997), *Piewsza Szesciolatka 1989-1995*, Warszawa:ISP PAN.

Grzymala-Busse, Anna, "Coalition Formation and Regime Divide in New Democracies", East Central Europe, *Comparative Poilitics*, Vol. 34, no. 1, October 2001.

Guliyev, Farid, "Post-Soviet Azerbaijan: Transition to Sultinaistic Semoauthoritarianism? An attempt at Conceptualization", *Demokratizatsiya* Summer2005, Vol. 13, issue 3:449-462.

Gunther, Richard, Larry Diamond, "Species of political parties", *Party Politics*, 2003, vol. 9, no.2:167-199

Hall, Aleksander (2004), *Jaka Polska?*, Warszawa:Rosner&Wspólnicy.

Handl, Vladimir, and Vladimir Leska, "Between Emulation and Adjustment, External Influences on Programmatic Change in the Slovak SDL", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.21, No.1, March 2005:105-122.

Hanley, Sean, "Czechs Seek Yet Another Model", *Central Europe Review*, Vol 0, No. 30, 19 April 1999.

Hanley, Seán, "Europe and the Czech Parliamentary Elections of June 2002", RIIA/ORN Election Briefing no.5.

Hanley, Seán, "Explaining The Rise (and Decline?) of the Czech Right", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 20, No.3, September 2004:28-54.

Hanley, Seán, "Getting the Right Right: Redifining the Centre-Right in Post-Communist Europe", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.20, No.3, September 2004:9-27.

Hanley, Sean, "Party Institutionalisation and Centre-Right Euroscepticism in East Central Europe: the Case of the Civic Democratic Party in the Czech Republic, paper presented for presentation at the 29 th ECPR Joint Sessions of Workshops, Turin, 22-27 March 2002.

Haughton, Tim, "Explaining the limited success of the communist-successor Left in Slovakia", *Party Politics*, Vol. 10, No.2, 2004:177-191.

Haughton, Tim, and Marel Rybar, "All Right Now? Explaining the Successes and Failures of the Slovak Centre-Right", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.20, No.3, September 2004:115-132.

Heywood, Andrew (2002), *Politics*, second edition, New York:Palgrave.

Higley, John and Michael G. Burton, "Types of Political Elites in Postcommunist Eastern Europe", *International Politics*, 34: 153-168 (June 1997).

Hlousek, Vit, Lubomir Kopecek (2004), *Konfliktni Demokracie, Moderni masová politika ve stredni Evrope*, Brno:Mezinarodni politický ustav, Masarykova Univerzita, af samme forfatter "Konfliktni linie v současné české slovenské police: mezi stabilitou a změnu", Working paper c. 10, 2005.

Holc, Janine P., "Liberalism and the Construction of the Democratic Subject in Postcommunism: The Case of Poland", *Slavic Review*, no.3(Fall 1997).

Holmes, Leslie (1997), *Post-Communism, A Introduction*, Polity Press.

Holmes, Leslie T. and Wojciech Roszkowski (eds.) (1997), *Changing Rules, Polish Political and Economic Transformation in Comparative Perspective*, Warsaw:Institute of Political Studies, Polish Academy of Sciences.

Holzer (ed) (2000), *Komunistické Strany v Postsovetských Stranicko-Politických Soustavách*, Brono:Masarykova Univerzita, Mezinarodni Politologický Ústav.

Howard, Marc Morjé (2003), *The Weakness of Civil Society in Post-Communist Europe*, Cambridge:Cambridge University Press.

Huntington, Samuel (1991), *The Third Wave: Democratization on the Late Twentieth Century* Norman: University of Oklahoma Press.

Illner, Martin, "Post-Communist Transformation Revisited", *Czech Sociological Review*, Vol. 4, no. 2, Fall 1996.

Inglehart, R. (1990), *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*, Princeton:Princeton University Press.

Inglehart, R. (1977), *The Silent Revolution Changing Values and Political Styles*, Princeton:Princeton University Press.

Innes, Abby (2001), *Czechoslovakia, The Short Goodbye*, New Haven and London:Yale University Press.

Innes, Abby, "Party Competition in Postcommunist Europe, The Great Electoral Lottery", *Comparative Politics*, October 2002.

Irmanová, Eva (1998), *Kádárismus, vznik a pád jedné iluze*, Praha:Korolinum, Nakladatelství University Karlovy.

Jablónski, Andrzej W. (1996), Gerd Meyer (eds.), *The Political Culture of Poland in Transition*, Wrocław:Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Johnson, Lonnie R. (2002), *Central Europe, enemies, neighbours, friends*, New York, Oxford:Oxford University Press

Katz, Richard S. and Peter Mair, "Changing Models of Party Organization and Party Democracy, the Emergence of Cartel Party", *Party Politics*, Vol.1, No.1, 1995.

Katz, Richard S., Peter Mair, "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party", *Party Politics*, 1, 1, 1995.

Kitschelt, Herbert, "The Formation of Party Systems in East Central Europe", *Politics and Society*, 20, 1, March 1992.

Kitschelt, Herbert, "Formation of Party-Cleavages in Post-Communist Democracies", *Party Politics*, Vol. 1, no.4, 1995.

Kitschelt, H., Z. Mansfeld, R. Markowski, G. Toka (1999), *Post-Communist Party Systems: Competition, Representation and Inter-Party Cooperation*, Cambridge:Cambridge University Press.

Knuzewski, Krzysztof (1998), *Partie i System Partyjny w Polsce w Okresie Transformacji Ustrojowej*, Warszawa:Wydawnictwo Naukowe.

Kofman, Jan, Wojciech Roszkowski (1999), *Transformacja i Postkomunizm*, PAN ISP, Warszawa.

Kolarski-Bobínska, Lena (ed.) (1999), *Druga Fala Polskich Reform*, Warszawa:Instytut Spraw Publicznych.

Kopecek, Lubomir, "Institutionalization of Slovak Political Parties and Charismatic Leaders", Winther 2003, www.iips.cz.

Kopecek, Lubomir, Jakub Sedo, "Czech and Slovak political parties and their vision of European integration", *Central European Political Studies Review*, I/V/Winter 2003.

Kopecký, Petr, "Developing Party Organizations in East-Central Europe, What type of Party is likely to Emerge?", *Party Politics*, Vol.1, No.4, 1995.

Korostelova, Elena A., "The Quality of Democracy in Belarus and Ukraine", *Journal of Communist studies and Transition Politics*, Vol.20, No.1, March 2004:122-142.

Körösenyi, András (1992), *Rivival of the Past or new Beginning? The Nature of Post-Communist Politics*, Pinter Publishers, London and New Y:St. Martin Pressork.

Kotz, David with Fred Weir (1997), *Revolution from Above, The Demise of the Soviet System*, London and New York:Routledge.

Körösenyi, András (1999), *Government and Politics in Hungary*, Budapest:CEU Press, Budapest.

Kubin, Lubos (2002), *Rola Polityckých Elit pri Zmene Rezimu na Slovensku*, Bratislava:VEDA, vydateľstvo Slovenskej akademie vied.

Kuzio, Taras, "Regime type and politics in Ukraine under Kuchma", *Comunist and Post-Comunist Studies*, 38 (2005):167-190.

Lane, Jan-Erik, Svante Ersson (1999), *Politics and Society in Western Europe*, London, Thousand Oaks, New Delhi:SAGE Publications.

Leff, Carol K. (1997), *The Czech and Slovak Republics: Nation versus State*, Boulder, CO:Westview Press.

Lewis, Paul G (1994)., *Central Europe since 1945*, Longman:London and New York.

Lewis, Paul, "Civil Society and the Development of Political Parties in East-Central Europe", *Journal of Communist Studies*, Vol.9, December 1993.

Lewis, Paul G. , "Theories of Democratization and Patterns of Regime Change in Eastern Europe", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.13, No.1, March 1997.

Lewis, Paul G., "The Third Wave of Democracy in Eastern Europe, Comparative Perspectives on Party Roles and Political Development", *Party Politics*, Vol. 7, No.5, 2001, pp. 543-565.

Lewis, Paul G. and Radzislawa Gortat, "Models of Party Development and Questions of State Dependence in Poland", *Party Politics*, Vol.1, no. 4, 1995.

Lewis, Paul G., "What Is the Right Way in East-Central Europe? Concluding Remarks", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.20, No.3, September 2004:133-148.

Lijphart, A. (1990), "Democratic Political Systems", in A. Bebler and J. Seroka (eds), *Contemporary Political Systems: Classifications and Typologies*, Boulder, CO: Lynne Reinner.

Linz, Juan L., and Alfred Stepan (1996), *Problems of Democratic Transformation and Consolidation- Southern Europe, South America, Post-Communist Europe*, Baltimore:The John Hopkins Press.

Lipset, Seymour Martin and Stein Rokkan (1967), *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, New York:Free Press.

- Lomax, Bill, "The Strange Death of 'Civil Society' in Post-Communist Hungary", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 13, No.1, March 1997.
- Mahr, Alison and John Nagle, "Resurrection of the Successor Parties and Democratization in East-Central Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, vol.28, no.4, 1994.
- Mair, Peter (ed.) (1990), *The West European Party System*, Oxford:Oxford University Press.
- Markowski, Radoslaw, "Political Parties and Ideological Spaces in East Central Europe", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 30, no.3, 1997.
- Markowski, Radoslaw (red.) (1999), *Wybory Parlamentarne 1997, System Partyjny, Podstawy Polityczne, Zachowanie Wyborcze*, Warszawa: PAN ISP.
- Markwick, Roger D. "A Discipline in Transition?: From Sovietology to 'Transitology'", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.12, No.3, September 1996..
- Matsuzato, Kimitaka, "Semipresidentialism in Ukraine: Institutional Centristism in Rampant Clan Politics", *Demokratyzatsiya*, 1. 2005.
- McManus-Czubinska, Clare, William L. Miller, Radoslaw Markowski & Jacek Wasilewski, "When Does Turnout Matter? The Case of Poland", *Europe-Asia Studies*, Vol. 56, No. 3, May 2004:401-420.
- Merkel, Wolfgang, "Embedded and Defective Democracies", *Democratization* Vol. 11, No. 5, December 2004:33-58.
- Millard, Frances (1999), *Polish Politics and Society*, London and New York. Routledge.
- Miszlivetz Ferenc, "Participation and Transition: Can the Civil Society Project Survive in Hungary?", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, vol. 13, no.1, March 1997.
- Mokrzycki, Edmund, "From Proto-Capitalism to Post-Socialism: The Macro-Structural Dimension of two Changes of Political System in Poland", *Polish Sociological Review*, 3 (119), 1997.
- Morawski, Witold (1998), *Zmiana Instytucjonalna*, Warszawa:Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Morlino, Leonardo, ""Good" and "Bad" Democracies: How to Conduct Research into the Quality of Democracy", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.20, No.1, March 2004:5-27.
- O'Donnald, Guillermo, and Philippe C. Schmitter (1986), *Transitions from authoritarian rule: Tentative conclusions about uncertain democracies*, Baltimore, MD:Johns Hopkins University Foreign Policy Institute.
- Paczkowski, Andrzej, "Polska 1986-1989: od kooptacji do negocjacji" (1997), Warszawa:Instytut Studow Politycznych PAN.

Palecki, Krzysztof, *Elity Polityczne w Polsce* (Wydawnictwo pokonferencyjne Kazimierz Dolny 19-21 listopada 1992), Zarząd Główny Polskie Towarzystwo Nauk Politycznych, Warszawa 1992.

Panbianco, Angelo (1988), *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge: Cambridge University Press.

Parma, Jan, "Relevantní politické strany v Polsku", *Central European Political Studies Review*, I/V/winter 2003.

Pseja, Pavel, *Stranický systém České republiky* (2005), Brno: Centrum pro Studium Demokracie a Kultury.

Podgorecki, Adam, "The Communist and Post-Communist Nomenklatura", *Polish Sociological Review*, 2(106), 1994.

Pridham, Geoffrey (ed.) (1995), *Transitions to Democracy, Comparative Perspectives from Southern Europe, Latin America and Eastern Europe*, Dartmouth, Aldershot, Brookfield, Singapore, Sydney.

Pridham, Geoffrey and Paul Lewis (eds.) (1996), *Stabilizing fragile democracies* (1996), London and New York: Routledge.

Pridham, Geoffrey and Tatu Vanhanen (eds.) (1994), *Democratization in Eastern Europe*, London: Routledge.

Procházka, Radoslav (2002), *Mission accomplished, on founding constitutional adjudication in Central Europe*, New York, Budapest: CEU press.

Profant, Tomáš, "Slovenská demokratická a kret'anská- kartelová strana?", *Central European Political Studies Review*, I/VI/winter 2004.

Przeworski, Adam (1991), *Democracy and the Market*, Cambridge: Cambridge University Press.

Pzyszłosc polskiej sceny politycznych, Instytut Spraw Publicznych po Wyborach 2001, Warszawa 2002.

Racz, Barnabas, "The Left in Hungary and the 2002 parliamentary elections", *Europe-Asia Studies*, July, 2003.

Rupnik, Jacques, "The Post-Totalitarian Blues", *Journal of Democracy*, 1. 1992.

Rychard, Andrzej (1993), *Reforms, Adaption and Breakthrough*, Warsaw: IfiS Publishers.

Sakwa, Richard (1996), *Russian Politics and Society*, Second edition, London and New York: Routledge.

Sanford, G. (1999), *Poland, The Conquest of History*, Amsterdam: Harwood Academic Publishers.

Sartori, Giovanni (1976), *Parties and party systems, A Framework for Analysis*, Cambridge University Press.

Schedler, Andreas, "Taking Uncertainty Seriously: The blurred Boundaries of Democratic Transition and Consolidation", *Democratization*, Vol.8, No.4, Winther 2001, pp. 1-22.

Schedler, Andreas "What is Democratic Consolidation?", *Journal of Democracy*, Vol. 9, No.2, April 1998, pp. 91-107.

Shepherd, Robin, H. E. (2000), *Czechoslovakia, The Velvet Revolution and Beyond*, Hampshire:Palgrave.

Schmitter, Philippe C., "Clarifying Consolidation", Vol.8, no.2, 1997.

Schmitter, Philippe C., "Dangers and Dilemmas of Democracy", *Journal of Democracy*, April 1994

Schneider, Carsten Q. and Phillippe C. Schmitter, "Liberalization, Transition and Consolidation: Measuring the Components of Democratization", *Democratization*, Vol. 11, No.5, December 2004:59-90.

Szczerbiak, Aleks, "Party Structure and Organizational Development in Post-Communist Poland", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol. 17, No. 2, June 2001, pp. 94-130.

Aleks Szczerbiak, "Social Poland" Defeats "Liberal Poland"?: The September-October 2005 Polish Parliamentary and Presidential Elections", SEI Working Paper No. 86.

Szczerbiak, Aleks, and Seán Hanley, "Introduction: Understanding the Politics of the Right in Contemporary East-Central Europe", *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, Vol.20, No.3, September 2004:1-8.

Schmitter, Philippe C., "Dangers and Dilemmas of Democracy", *Journal of Democracy*, April 1994

Schneider, Carsten Q. and Phillippe C. Schmitter, "Liberalization, Transition and Consolidation: Measuring the Components of Democratization", *Democratization*, Vol. 11, No.5, December 2004.

Schöpflin, Georg (1993), *Politics in Eastern Europe, 1945-1992*, Oxford:Blackwell.

Soika, Jacek (1994), "Transition to Democracy, The Challenge of the Unexpected", i "Cultural Dilemmas of Post-Communist Societies, Warsaw:IfiS Publishers.

Staniszki, Jadwiga (1991), *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe: The Polish Experience*, Berkely:University of California Press.

Staniszki, Jadwiga (1999), *Post-communism, the emerging enigma*, Warsaw:Institute of Political Studies, Polish Academy of Sciences.

Stankovski, Jan, "Problems of Economic Transformation in Central and Eastern Europe", *Perspectives*, Institute of International Relations, Prague, no. 1, 1993.

Strmiska, Maxmillán (2001), *Challenges of Consolidation and the Post-Communist Party Systems, Collection of Essays*, Brno:Mezinarodni Politologicky Ústav.

Swain, Geoffrey and Nigel Swain (2003), *Eastern Europe since 1945*, New York:Palgrave.

Szczerbiak, Aleks, "The Polish Centre-Right's (Last) Best Hope: The Rise and Fall of Solidarity Electoral Action", *Journal of Communist and Transition Politics*, Vol.20, No.3, September 2004:55-79.

Szczerbiak, Aleks, "The Polish Peasant Party: A Mass Party in Postcommunist Eastern Europe", *East European Politics and Societies*, Vol. 15, No.3, 2002:554-588.

Szklarski, Bohdan (1997), *Semi-Public Democracy, Articulation of Interests and Systemic Transformation*, Warsaw:Institute of Political Studies, Polish Academy of Science.

Szomolányi, S., "Formovanie politických elit na Slovensku", *Sociológia*, 25, no. 4-5, 1993.

Sztompka, Piotr, "Looking Back, The Year 1989 as a Cultural and Civilizational Break", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 29, no.2, 1996, pp. 115-129.

Sztompka, Piotr, "Understanding Postcommunist Transition", *Journal of Democracy*, vol. 5, no.4, 1994.

Toole, James, "Straddling the East-West divide: party organisation and communist legacies in East Central Europe", *Europe-Asia Studies*, January 2003.

Tornovec, Frantisek, "Votes, seats and Power: 1996 parliamentary election in the Czech Republic", *Communist and Post-Communist Studies*, Vol.30, no.3, 1997.

Tökés, Rudolph L. (1996), *Hungary's Negotiated Revolution: Economic Reform, Social Change, and Political Succession, 1957-1990*, Cambridge:Cambridge University Press.

Ware, Alan (1996), *Political Parties and Party Systems*, Oxford:Oxford University Press.

Weselowski, Włodzimierz, "Political Actors and Democracy: Poland 1990-1997", *Polish Sociological Review*, 3(119), 1997.

Wnuk-Lipinski, Edmund, *Granice wolności*"(2003), Warszawa:Wydawnictwo Naukowe.

White, Gordon, "Civic Society, Democratization and Development(I): Clearing the Analytical Ground", *Democratization*, vol.1, no.3, Autumn 1994.

Wnuk-Lipinski, Edmund, *Granice wolności*"(2003), Warszawa:Wydawnictwo Naukowe.

Wojnicki, Jacek, *Trudna Droga do Demokracji, Europa Srodkowo-Wschodnia 1989 roku* (2002), Warszawa:Wydział Dziennikarstwa I Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego.

Zubek, Voytek: "The Reassertion of the Left in Post-communist Poland", *Europe-Asia Studies*, Vol.46, no.5, 1994 (801-837).

Zeman, Milos, *Vzestup a Pád, České socialni democracie* (2006), Praha:Nakladelstvi andrej stastný.

Politologiske Skrifter fra Institut for Statskundskab	Political Science Publications from Department of Political Science and Public Management
--	--

Appeared earlier in this series:

1/1988	Mogens N. Pedersen	The Birth, The Life, and the Death of Small Parties in Danish Politics: An Application of a Lifespan Model.
2/1988	Mogens N. Pedersen	Fluctuations in Recruitment Patterns in Connection with a Critical Election: Denmark 1973.
3/1988	Karsten Ronit	Den Eliteorienterede Traditions Syn på Organiseringen af Private Erhvervspolitiske Interesser i Danmark.
4/1988	Henrik Larsen	Business and Politics in Denmark. A policy mosaic without pattern.
5/1989	Karsten Ronit	The Danish Bankers Association Facing De- and Reregulation: Effects on Neo-Corporatist Interpretations.
6/1989	Kurt Klaudi Klausen	Organizational Development and Environmental Change.
7/1989	Kurt Klaudi Klausen	Fungerer idrættens organisationer? Om organisering, brugergrupper og behov i idrætten.
8/1990	Mogens N. Pedersen	European Topics in the Curriculum of European Political Science: Structural Peculiarities and National Idiosyncracies.
9/1990	Kurt Klaudi Klausen	Political Integration and Institutional Change. The Nordic countries and the EEC.
10/1990	Karsten Ronit	Micro-Corporatism and the Political Strategy of Large Corporations: The Case of Novo-Nordisk.
11/1990	Kurt Klaudi Klausen	Convergence or Divergence? Consequences of Strategic Choice in Small Voluntary Organizations.
12/1990	Erik Beukel	Integration og Kulturpolitik: Autonomi vs. 'Spill-over'.
13/1990	Henrik Larsen	The Second Wave of Decentralization. The New Regime of Self-governing Institutions in Denmark.
14/1990	Henrik Larsen	Evaluering af erhvervsfremmeordninger i Danmark: Muligheder og problemer.
1/1991	Kurt Klaudi Klausen & Lars Thore Jensen	EF og kommunerne.

2/1991	Kurt Klaudi Klausen	Om teoretiske problemer ved studiet af frivillige organisationer.
1/1992	Lars Thore Jensen	Decentral Internationalisering.
2/1992	Kurt Klaudi Klausen & Annie Evertsen	Alternativ Velfærdsproduktion? Rapport om rådgivnings- og krisecentre for kvinder.
3/1992	Kurt Klaudi Klausen	Management and Marketing in Sportsassociations.
4/1992	Kurt Klaudi Klausen	Paragovernmental Organizations, the Extension of the Welfare State - voluntary and nonprofit centers for women in Denmark.
5/1992	Kurt Klaudi Klausen	Danish Research on Europe. Proceedings from a conference held at Odense University.
1/1993	Kurt Klaudi Klausen Lars Thore Jensen	"Primærkommunerne og EF".
2/1993	Erik Beukel	Global miljøbeskyttelse som kollektivt gode i international politik.
1/1995	Erik Beukel	America Approaching the Soviet Successor States: Between Idealism and Realism.
1/1996	Erik Beukel	Miljø og handel. En introduktion til samspillet mellem miljøpolitik og handelspolitik.
1/1999	Erik Beukel	Greening the GATT/WTO Regime? Trade Governance, Environmentalism, and Structural Power.
2/1999	Anne Marie & Peter Dahler-Larsen	Fokusgrupper i Teori og Praksis.
1/2001	Johannes Michelsen & Villy Søgaard	Policy Instruments Promoting Conversion to Organic Farming and Their Impact in 18 European Countries - 1985-97.
2/2001	Mogens N. Pedersen	The Interplay of Nominations and Elections in Danish Politics.
1/2003	Ulrik Kjær & Steffen Petersen	Kan exit poll surveys anvendes til vælgeradfærdsforskning? erfaringer fra en undersøgelse gennemført ved valgene den 20. november 2001.
2/2003	Peter Dahler-Larsen & Hanne Foss Hansen	Organising Evaluation: A Review of Danida's Evaluation Practice Compared to Practices in Other Danish Policy Areas.

3/2003	Johannes Michelsen & Mads Meier Jæger	Danske økologiske landbrugere 1995. En beskrivelse baseret på en spørgeskemaundersøgelse.
4/2003	Johannes Michelsen & Hanna B. Rasmussen	Nyomlagte danske økologiske jordbrugere 1998. En beskrivelse baseret på en spørgeskemaundersøgelse.
1/2004	Søren Riishøj	National Identitet, Europæisering og Euroskepticisme - erfaringer fra Tjekkiet og Polen
2/2004	Johannes Michelsen, Kurt Klaudi Klausen & Carsten Strømbæk Pedersen	Kommunernes styring af de store institutionsområder – en spørgeskemaundersøgelse af et repræsentativt udsnit af danske kommuner.
3/2004	Martin Ejnar Hansen, Robert Klemmensen and Peter Kurrild-Klitgaard	PAPPA. Parties and Policies in Parliament. Version 1.0 (August 2004) Data Description.
4/2004	Gunvor Vincents Olsen & Morten Balle Hansen	Fælles sprogs anvendelse i kvalitetsstandarder i den kommunale ældrepleje.
5/2004	Rikke Berg	Kommunale Styreformer - erfaringer fra ind- og udland.
6/2004	Anna Leander	African States and the Market for Force: The Destabilizing Consequences of Private Military Companies
7/2004	Anna Leander	Globalisation and the State Monopoly on the Legitimate use of Force
8/2004	Anna Leander	Private Agency and the Definition of Public Security Concerns: the Role of Private Military Companies
9/2004	Kasper Møller Hansen, Morten Balle Hansen & Poul Skov Dahl	Spørgeskemaundersøgelse af brugen af Fælles sprog i de danske kommuner
1/2005	Morten Balle Hansen & Jens Ringsmose	Fælles sprog og ældreplejens organisering i et historisk perspektiv
2/2005	Peter Kurrild-Klitgaard, Robert Klemmensen og Martin Ejnar Hansen	Blokpolitik og det ”samarbejdende folkestyres” fire gamle partier, 1953-2005
3/2005	Henrik D. Jørgensen & Morten Balle Hansen	Fælles sprog og hovedproblemerne i ældreplejens organisering. En undersøgelse baseret på fokusgruppeinterviews
4/2005	Peter Kurrild-Klitgaard	The equivocal “will of the people”
5/2005	Anna Leander	A Minestrone of World Order Constructions: Reflections on Disciplinary Change in IPE.
6/2005	Anna Leander	Enduring Conscription: Vagueness and <i>Värnplik</i> in Sweden.

7/2005	Jens Ringsmose & Morten Balle Hansen	Programteorier om Fælles sprog og organiseringen af ældreplejen i Danmark. En tekstanalyse
8/2005	Michael Baggesen Klitgaard	Welfare State Regimes and Public Sector Reforms: Searching for the Connection
9/2005	Sten Rynning	Return of the Jedi: Realism and the Study of the European Union
10/2005	Rens van Munster	Logics of Security: The Copenhagen School, Risk Management and the War on Terror
11/2005	Rens van Munster & Claudia Aradau	Governing terrorism and the (non-)politics of risk
12/2005	Rens van Munster	The EU and the Management of Immigration Risk in the Area of Freedom, Security and Justice
13/2005	Morten Balle Hansen & Gunvor V. Olsen	Et komparativt perspektiv på Fælles sprog og organiseringen af den danske ældrepleje
14/2005	Erik Beukel	DIIS' udredning om Danmark under den kolde krig og den efterfølgende mediedebat
15/2006	Morten Balle Hansen	Teorier, modeller og begrebsdannelser i Offentlig Organisation og Forvaltning – et struktureringsperspektiv

Søren Riishøj er lektor, cand.mag. ved Institut for Statskundskab med Rusland og central- og Østeuropa som sit speciale. Læser russisk, polsk og tjekkisk.

Yderligere information

Institut for Statskundskab
Det Samfundsvidenskabelige Fakultet
Syddansk Universitet
Campusvej 55
5230 Odense M

Telefon: 6550 1000
Fax: 6550 2280
E-mail: politics@sam.sdu.dk

ISSN 1399-7319